

KIPÇAK SÖZLÜKLERİNDEKİ MOĞOLCA UNSURLAR

Sevim Erdem ÇIÇEK*

Özet

Dildeki alıntı sözcükler o dili kullanan milletin geçmişte iletişimde bulunduğu toplulukları gösterir. Bu bakımdan incelendiğinde Kıpçak sözlüklerindeki Moğolca alıntılar da Türk-Moğol ilişkisini yansıması bakımından önem arz etmektedir. Türkçedeki Moğolca unsurlar zaman zaman incelenmiş olmasına rağmen Kıpçak sözlüklerindeki Moğolca alıntılar konusuna bir bütün olarak değinilmemiştir. Bu yazıda söz konusu eserlerdeki Moğolca olduğu düşünülen sözcükler üzerinde durulacaktır.

Anahtar sözcükler: Kıpçak Türkçesi, Kıpçak sözlükleri, Moğolca, alıntı sözcük.

An Essay on the Mongolian Elements in the Kipchak Dictionaries

Abstract

Loanwords in the languages show the interaction between the different societies in the past. Therefore, a study of the Mongolian loanwords in Kipchak dictionaries will be helpful to understand the Turkish-Mongolian interaction. Although there are some studies about the Mongolian elements in the Turkish language, there is no mention of the Mongolian elements in the Kipchak dictionaries. This essay will discuss the Mongolian loanwords in Kipchak dictionaries.

Key words: Kipchak language, Kipchak dictionaries, Mongolian, loan words.

* Arş. Gör., Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, doktora öğrencisi, sevimerdem@hotmail.com.

I. Giriş

Çalışmanın konusunu Kıpçak sözlüklerindeki (*Kodeks Kumanikus*, *Kitābu 'l-İdrāk li Lisāni 'l-Etrāk*, *Kitāb-ı Mecmū'u Tercumān-ı Türkī* ve *'Acemī ve Moğolī*, *Et-Tuḥfetu 'z-Zekiyye fi 'l-Luğati 't-Türkiyye*, *Kitābu Bulğatu 'l-Muštāk fi Luğati 't-Türk ve 'l-Kıfçak*, *El-Kavānīnu 'l-Kulliye li Żabḥi 'l-Luğati 't-Türkiyye*, *Ed-Durretu 'l-Muḏta fi 'l-Luğati 't-Türkiyye*) Moğolca sözcükler oluşturmaktadır. XIII. yüzyıl başlarında gerçekleşen ve tüm dünyayı etkisi altında bırakan Moğol hareketi Orta Asya'da Kuman-Kıpçak Türklerinin yaşadığı sahalarda hem siyasi hem de coğrafi bakımdan büyük değişiklikler yaratmıştı (Özyetgin 2001: 21). Kıpçak-Moğol etkileşimini bu dönemde başlatabilsek de Türk-Moğol etkileşiminin çok daha önceye dayandığı tahmin edilmektedir. Şçerbak, Avrasya topraklarında Türk ve Moğol kavimlerinin bazen yakın bazen de birbirinden çok uzakta yaşamalarına rağmen etkileşimlerinin yüzyıllar boyunca sürdüğünü belirtmiştir. (Şçerbak, çev. Babatürk 2011: 12). Bu durum bu iki dilin birbiri üzerindeki alıntı sözcüklerinin tespitini de güçleştirmiştir. Ancak bu dillerdeki alıntı sözcüklerin tespit edilmesi Türk-Moğol dil ilişkilerinin ortaya konulabilmesi açısından önem arz etmektedir.

II. Kıpçakların ve Moğolların Tarih Sahnesindeki Durumu Hakkında

Avrupa kaynaklarında, Latinlerin *Komanus*, Bizanslıların *Homanus*, Macarların *Kun*, Rusların *Polovets*, Almanların ise *Falben* adıyla bahsettikleri Kıpçakların tarih sahnesine ne zaman çıktığı netlik kazanmamış olsa da “Kıpçak” sözcüğü Türkler ve İslami tarih ve coğrafya edebiyatında VIII. yüzyıldan itibaren, eski Rus metinlerinde ise 1055'ten itibaren geçmeye başlamıştır (Kafalı 1976: 13, Gökbel 2000: 37). İrtiş ile Yayık ırmakları arasındaki Batı Sibiryta bozkırlarında yaşarken XI. yüzyılın ortalarında Yayık ve İtil ırmaklarını geçerek Karadeniz'in kuzeyindeki ovalara giren Kıpçaklar, aynı yüzyılın ikinci yarısında güneye inip Aral ve Sir-Derya'nın kuzeyine hâkim olmuşlar ve aynı zamanda batıdaki hâkimiyetlerini Karpat dağlarına kadar genişletmişlerdir. Bu tarihten itibaren bu saha Şark kaynaklarında *Deşt-i Kıpçak* olarak anılmaya başlanmış ve bu sahada XI. yüzyılın ikinci yarısında hâkimiyetlerini kuran Kıpçaklar 1223 Kalka muharebesine kadar da üstünlük sağlamışlardır. Hatta bünyelerinde topladıkları birçok Türk topluluğuna kendi adlarını vermişler, hâkimiyeti kaybettikten sonra bile Cuci Ulusunun esasını oluşturduklarından, Cuci Ulusu da aynı isimle anılmış, Cuci Devleti, “Kıpçak Hanlığı”; Batu Han soyundan gelen hükümdarlar ise “Kıpçak Hanı” olarak adlandırılmıştır. “Deşt-i Kıpçak” adı ise Ruslar tarafından bu bozkırların ele geçirilmesine kadar hayatiyetini muhafaza etmiştir (Kafalı 1976: 13-15).

Moğolların ve Kıpçaklarla etkileşimine baktığımızda Moğolların Türkistan seferinden önce Kıpçaklarla savaştığını ve bu savaşta Kıpçakların Moğol-

lardan kaçarak Ruslara sığındığını ve Ruslardan yardım istediğini görüyoruz. Böylece Ruslarla beraber tekrar Moğollara karşı savaşmışlardır. Ancak 31 Mayıs 1223 günü gerçekleşen savaşta yirmi bin kişilik Moğol ordusu kendisinden çok üstün olan Rus-Kıpçak ordusunu yenmiştir. Bu tarihten sonra 1237’de Batu Han komutanlığında tekrar sahneye çıkan Moğollar 1239’da Kıpçaklar ile meşgul olmuşlardır. Sefer sonucunda Kıpçaklar büyük bir direniş göstermeler de yenilmişler ve önde gelen başbuğlarından Köten başta olmak üzere çok sayıda Kıpçak Türkü Macaristan’a sığınmıştır. 1240 yılında Karadeniz’in kuzey bozkırları, Kırım yarımadası ve güney bozkırları tamamen Batu Han’ın eline geçmiştir. Buralarda yaşayan Kıpçakların birçoğu savaşlar esnasında ya öldürülmüş ya da kaçmış, geride kalan ve Moğol hâkimiyetine giren kısım ise yeni başbuğlar eline verilerek yeni göç sahalarına gönderilmiştir. Kıpçak beyleri artık buraların hâkim zümresi olmaktan çıkarak Altınordu’nun temellerini oluşturmaya başlamıştır. Moğolların önünden kaçan Kıpçakların bir kısmı Macaristan’ın yanı sıra diğer Balkan topraklarına gitmiş, bir kısmı da Gürcistan ve İran taraflarına giderek Kafkasların Türkleşmesinde önemli rol oynamıştır. İki yüz yıl kadar Karadeniz’in kuzeylerini ellerinde tutan Kıpçakların siyasi hayatları Moğollar vasıtasıyla sona ermiştir. Kıpçaklar yerleşik bir step imparatorluğu kuramamışlarsa da çeşitli ülkeler üzerinde büyük etkileri olmuştur. Özellikle Balkanlara giden Kıpçaklar, Moğol hâkimiyeti altında Altınordu Devleti’nde ehemmiyetli roller üstlenmiş ve Suriye ile Mısır’a giderek Mısır Memlûklerinde önemli başarılar elde etmişlerdir (Gökbel 2000: 69-74).

Kıpçaklardan günümüze önemli eserler kalmıştır. Bunlar arasında Kuzey Kıpçak Türkçesini Altın Ordu Devletinde yaşayan Kıpçaklardan derlenen kelimeler ve onlara kendi dilleriyle propaganda amacıyla yazılmış Hristiyan dinî metinlerden oluşan *Kodeks Kumanikus* ile çoğu 16-17. yüzyıllarda yazılmış Ermeni harfli Kıpçak metinleri iki ana kolda temsil etmektedir. Memluk Kıpçak Türkçesi eserleri ise genel anlamıyla iki grup oluşturur: sözlük ve gramer kitapları ile edebî, ilmî, dinî ve askerî eserlerdir. Sözlük ve gramerler, Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır. Bu eserleri oluşturan söz varlığının bir bölümü edebî dile dayanmakla birlikte asıl Kıpçak özelliklerini yansıtan ağız malzemesine de yer verilmiştir. İkinci grupta yazılmış eserlerin tamamı mensur olup sadece *Gülistan Tercümesi* edebî niteliktedir (Argunşah, Yüksekaya 2013: 274, 282). Bu eserler incelediğinde Kıpçak ve Moğol etkileşimi açıkça görülebilecektir. Çalışmamızdaki amaç da Kıpçak sözlüklerine giren Moğolca sözcükleri inceleyerek bu etkileşimi tespit edebilmektir.

III. Çalışmanın İçeriği ve Yöntemi

Çalışmanın içeriğini “*Kodeks Kumanikus*, *Kitābu ’l-İdrāk li Lisāni ’l-Etrāk*, *Kitāb-ı Mecmū ’u Tercümān-ı Türkī ve ’Acemī ve Moğolī*, *Et-Tuḥfetu ’z-Zekiyye*

fi'l-Luğati't-Türkiyye, Kitābu Bulğatu'l-Muštāk fi Luğati't-Türk ve'l-Kıfçak, El-Kavānīnu'l-Kulliye li Žabti'l-Luğati't-Türkiyye, Ed-Durretu'l-Muđīa fi'l-Luğati't-Türkiyye” adlı eserlerdeki Moğolca sözcüklerin incelenmesi oluşturmaktadır. Moğolca sözcükler, “Doerfer 1963-1975; Räsänen 1969; Clauson 1972; Lessing 1960, Haenisch 1939 (*Moğolların Gizli Tarihi*) gibi kaynaklar kullanılarak tespit edilmiştir. Bu kaynakların yanı sıra Michael Knüppel (2009)¹ ve Poppe (1962)²’nin Kumancadaki Moğolca sözcükleri inceledikleri makalelerden ve Éva Csáki’nin Volga Kıpçak dillerindeki Orta Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasından da yararlanılmıştır. Ayrıca Moğolca sözcüklerden yararlanarak Moğol dillerindeki biçim ve anlamları da tespit edilerek verilmeye çalışılmış ve gerektiğinde başka kaynaklar da taranmıştır. Sözcükler tespit edildikten sonra ise tematik bir sınıflandırma yapılmıştır. Moğolca sözcüklerin Kıpçak eserlerine yansımaları da ayrıca tablo hâlinde verilmiş olup yazı “Sonuç” bölümü ile tamamlanmıştır. Çalışmanın sonuna ise sözcüklerin madde numaralarına kolay erişim sağlanması için alfabetik dizin eklenmiştir.

IV. Kıpçak Türkçesindeki Moğolca Unsurların Tematik Tasnifi ve İncelenmesi:

A. Adlar

1. Akralalık ve Unvan Adları

1. ağa “ağabey, büyük erkek kardeş” < Mo. *āka*

Kıpçak sözlüklerinden *Kodeks Kumanikus* (Grønbech 1942: 28); *El-Kavānīnu'l-Kulliye li Žabti'l-Luğati't-Türkiyye* (Toparlı, Çögenli ve Yanık 1999: 99) ve Poppe’nin *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türkī ve ‘Acemī ve Moğolī*’nin Moğolca-Farsça kısmını incelediği makalesinde sözcük *āga*, *aka* biçimleriyle verilir (Poppe 1927: 1256).² Poppe çalışmasında ayrıca *āga* söz-

1 Knüppel, Poppe’nin 1962’deki “Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen” adlı çalışmasını temel alarak 2009’da “Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen” adlı makalesini yayımlamıştır. Knüppel, burada Kumancadaki Moğolca alıntı sözleri yeniden değerlendirmiş ve çalışmasının Poppe’nin yazısını destekleyen/tamamlayan nitelikte olduğunu belirtmiştir. Poppe, Kaare Grønbech’in 1942’de yayımladığı *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus* adlı çalışmasındaki 49 Moğolca alıntı sözcüğü ele almıştır. Poppe’nin Kumancadaki Moğolca alıntı sözcüklerde tereddütte kaldığı veya yanlışlıkla Kumancadaki Moğolca alıntılar içine aldığı sözcükler Knüppel’in yazısının temelini oluşturur.

2 *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türkī ve ‘Acemī ve Moğolī* adlı eser iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısmı olan Arapça-Türkçe sözlük bölümünü Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. M. Sadi Çögenli ve Doç. Dr. Nevzat H. Yanık çalışmışlardır. Moğolca-Farsça sözlükten oluşan bölümünü ise Nicholas Poppe, “Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener

cüğüne “III. Alıntı Sözcükler” başlığının “Türkçe alıntı sözcükler” alt başlığı arasında yer vermiştir (Poppe 1927: 1038).

Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri inceleyen Poppe, bu sözcüğe yer vermemiştir. Knüppel ise Poppe’nin incelediği bu sözcükleri tekrar inceleyerek yazısının Poppe’nin makalesini destekleyen ve tamamlayan nitelikte olduğunu belirtir ve bu sözcüğün de Kumancadaki Moğolca alıntı unsur arasında olması gerektiğini ekler. Bu sözcüğün Doerfer tarafından da TMEN II, §980 s. 631’de Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında verildiğini belirtir (Knüppel 2009: 358).

Doerfer, *aka* hakkında ayrıntılı bilgi vererek sözcüğün Türkçeye Moğolca’dan geçtiğini belirtmiştir (TMEN I, §22, s. 133-140). Räsänen, sözcüğün Türk dillerindeki biçimlerini vererek kısaca Tü. *aka* ~ Mo. *aka* gösterimiyle *aka*’yı her iki dilde de yer alan ortak sözcük olarak değerlendirmiştir (VEWT 13a).

Lessing sözcüğü *AH-A* “ağa, ağabey, büyük erkek kardeş; yaşlı, saygıdeğer” şeklinde vermiştir (Lessing 1960: 59b) ve *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise *ağa* “büyük erkek kardeş” (Haenisch 1939: 3) olarak kayıtlıdır. Diğer Moğolca sözlüklerde şu şekilde yer alır: Kalmuk *ah* “aynı” (Ramsted 1935: 3b), Buryat *aha* “aynı” (Çeremisov 1973: 65a), Ordos *aha* “aynı” (Mostaert 1941: 8b).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Schönig 2000: 64; Özönder 1996: 52; Ölmez 2014: 197-198; Tuna 1973-75: 282.

2. *abağa* “babanın ağabeyi, küçük kardeşi, amca” < Mo. *abağa*, *abuğa*

Kodeks Kumanikus’ta (Grønbech 1942: 27) ve Poppe’de yer alan (*abağa* Poppe 1927: 1254) bu sözcüğün etimolojisi Poppe’nin Kumancadaki Moğolca sözcükleri incelediği çalışmasında *abağa* < Mo. *abağa* < **abağa* biçiminde yapılmıştır (Poppe 1962: s. 334). Aynı bilgiler Knüppel’in çalışmasında tekrarlanır (Knüppel 2009: 354).

Sözcük, Doerfer tarafından da ele alınmıştır (TMEN I, §2, s. 107-108). Clauson bu sözcüğe madde başı olarak yer vermezken *aba* madde başı içerisinde değinir. Burada “amca” anlamına gelen *aba* sözcüğünün Moğolca *abaga*’nın kısaltması olduğunu söyler ve dolayısıyla *abaga*’nın Moğolca olduğunu belirtir (Clauson 1972: 5a).

Sözcük Moğolca sözlüklerde sözcük şu biçim ve anlamlarda yer alır: ABAG-A “amca” (Lessing 1960: 2b), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *abağa*

Handschrift” adıyla *Bulletin de l’Académie des Sciences de l’URSS*’de (1927: 1009-1040, 1251-1274; 1928: 55-79) yayımlanmıştır. Burada adı geçen çalışma Poppe’nin çalışması *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türkī ve ‘Acemī ve Moğolī* adlı eserin Moğolca-Farsça bölümüyle ilgili olan yayındır.

“amca, babanın erkek kardeşi”(Haenisch 1939: 1), Buryat *abga* “aynı” (Çeremisov 1973: 23b), Ordos *awag, a* “aynı” (Mostaert 1941: 36a).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Özönder 1996: 51; Ölmez 2014: 196-197.

3. egeçi “abla” < Mo. egeçi

Sözcük, *Kodeks Kumanikus*’ta *egeçi* “babanın kız kardeşi, hala” (Grønbech 1942: 84); *Kitāb-ı Mecmū’u Tercumān-ı Türki ve ‘Acemī ve Moğolī* “büyük bacı, abla” (Toparlı ve diğer. 2000: 104); Poppe’nin makalesinde *egeçi* “abla” (Poppe 1927: 1257) biçim ve anlamıyla yer alır.

Kitābu’l-İdrāk li Lisāni’l-Etrāk’te *ākā* “hala, emme” (Caferoğlu 1931: 10) ve *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’l-Türkiyye*’de “hala, bibi” (Atalay 1945: 167) anlamıyla yer alır. *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’l-Türkiyye*’deki bu madde başında sözcükle ilgili Eski Türkçeden itibaren biçim ve anlamları konusunda bilgi verilir.

Poppe de Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında bu sözcüğe yer vermiştir (Poppe 1962: 335). Knüppel de çalışmasına Poppe’nin verdiği bilgileri aynıyla almıştır (Knüppel 2009: 355).

Moğolcadan Farsçaya geçen sözcükler arasında *egeçi*’ye de yer veren Doerfer, sözcüğün ana biçiminin Türkçe olması gerektiği üzerinde durmuştur. Kâşgarlı’nın sözlüğündeki *ekeç* (düzelt. *egeç*) “akıllı büyük kız, büyüklük eseri gösteren küçük kız” verisinden hareketle Moğolca biçimin birkaç Modern Türk dilinde de geri ödünçleme yoluyla yer aldığını belirtir (TMEN I, §67, s. 191). Räsänen *ākā* maddesinde sözcüğün Moğolca ile ortak sözcük olduğunu ifade eder: Tü. *eke* ~ Moğolca *eke* “anne”, *ege-çi* “abla” (VEWT 38b); Clauson, *eke*: maddesinde sözcüğün aslında “kendinden daha yaşlı ve babasından daha genç kadın yakın akraba” anlamına geldiğini ve bunun hem “küçük hala” hem de “abla” anlamlarında kullanıldığını daha sonra ise sadece “abla” anlamını kazandığını belirtir. Orta dönem metinlerinde ise *eke*’nin yerini *egeçi*’nin aldığını kaydeder. (Clauson 1972: 100b).

Türk dillerindeki akrabalık adlarından biri olan *egeçi*’nin farklı biçimlerindeki (Krç. Balk. *egeç*, Kmk. *egeçi*, Tkm. *ekeci*, Yak. *agas*) c/ç/ts/s’nin küçültme eki; -i/-ĩ nin ise 3. tekil kişi iyelik eki olduğunu düşünen Yong-Söng Li, bu sözcüklerin bir kısmının da Moğolcadan geçmiş olabileceğini belirtir (Li 1999: 173-174).

Sözcükle ilgili Moğolca veriler şöyledir: *EGEÇİ* “büyük kız kardeş, daha yaşlı (kadın)” (Lessing 1960: 297a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *egeçi* “abla” (Haenisch 1939: 42), Kalmuk *ektşī* “aynı” (Ramstedt 1935: 118b), Buryat *egeşe* “aynı” (Çeremisov 1973: 754b), Ordos *ege’ış’i* “aynı” (Mostaert 1941: 231b).

4. öbüge “dede” < Mo. *ebūge*

Kodeks Kumanikus'ta “dede” anlamında geçmektedir (Grønbech 1942: 181). Poppe çalışmasında sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcük olarak değerlendirir (Poppe 1962: 337). Knüppel de aynı bilgiyi çalışmasına almış ve yeni bir bilgi eklememiştir (Knüppel 2009: 356).

Doerfer *ebūgā* sözcüğünün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtmiştir (TMEN I, §5, s. 110-111). Räsäsen bu sözcüğü, sözlüğüne bulunduğu diller ve anlamları ile almıştır. Sözcüğe Moğolca *ebügen*'in kaynaklık ettiğini gösterir ve “ihtiyar, yaşlı adam” anlamlarını verir (VEWT 34b). Clauson ise sözcüğe *dede* madde başı içerisinde yer verir. Burada *dede* sözcüğünün kullanım alanlarını aktarırken *öbüge*'nin bu anlamda kullanıldığını ve Moğolca alıntı sözcük olduğunu belirtir (Clauson 1972: 451b).

Lessing sözcüğü *EBÜGE* “ata; dede” (Lessing 1960: 290a) ve *EBÜGEN* “yaşlı adam; yaşlı (erkek)” olarak verir (Lessing 1960: 290b). *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *ebuge(n)* (= *ebugan*) “ihtiyar, yaşlı, ata” biçimiyle yer alır (Haenisch 1939: 40). Diğer Moğolca sözlüklerde sözcük şu biçim ve anlamlarda yer alır: Kalm. *öpke* “aynı” (Ramstedt 1935: 298a), Ordos *öwögön* “aynı” (Mostaert 1941: 543b).

5. emegen “yaşlı kadın, kocakarı.” < Mo. *emegen*

Sözcük tarihî Kıpçak sözcüklerinden sadece *Kodeks Kumanikus*'ta kayıtlıdır (Grønbech 1942: 88). Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasına *emegen*'i de almış ve Moğolca alıntı sözcük olarak değerlendirmiştir (Poppe 1962: 336). Knüppel de aynı bilgiyi çalışmasına aktarmıştır (Knüppel 2009: 355).

Räsänen *emä* maddesi içinde sözcüğü Moğolca *eme* “eş, kadın” ile birleştirir ve *emegen*'in ise “kocakarı” anlamıyla Moğolcadan alıntı bir sözcük olarak değerlendirir (VEWT 42a).

Lessing sözcüğü *EMEGEN* “Yaşlı kadın, yaşlı eş” biçiminde vermiştir (Lessing 1960: 312b). *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *emege* “(yaşlı, ihtiyar) kadın” olarak kayıtlıdır (Haenisch 1939: 44). Diğer Moğolca sözlüklerde sözcük şu biçim ve anlamlarda yer alır: Kalmuk *emgn* “yaşlı, kocakarı; kadın (Ramstedt 1935: 121b), Ordos *emegen* “aynı” (Mostaert 1941: 238a), Buryat *emgen* “aynı” (Çeremisov 1973: 764b).

Ayrıntılı bilgi için bk. *eme*, Schönig 2000: 95-96.

2. Beden ile İlgili Terimler

6. çiray “çehre, yüz” < Mo. *çiray*

Kodeks Kumanikus'ta yer alan sözcük (Grønbech 1942: 79) tarihî dönem içerisinde Çağataycada da bulunmaktadır. Poppe de çalışmasında sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcük olarak değerlendirmiştir (Poppe 1962: 335). Knüppel de Poppe'nin verdiği bilgiyi çalışmasına ekleyerek yeni bir bilgi eklemiştir (Knüppel 2009: 355). Volga Kıpçak dillerindeki Orta Moğolca alıntı sözcükleri inceleyen Éva Csáki sözcüğü, *çiray* “yüz, çehre, yüz ifadesi” < Orta Moğolca *çirai* madde başı altında incelemiştir (Csáki 2006: 80-82). Räsänen, Moğolca ile Türkçe sözcüğün ortak sözcük olduğuna işaret etmiştir (VEWT 109b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *ÇİRAI*, 1. “yüz; fizyonomi; görünüş” (Lessing 1960: 191a), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ise *cirai* “renk, görünüş, yüz, çehre” (Haenisch 1939: 28), Kalmuk *tşirē* “aynı” (Ramstedt 1935: 441b), Buryat *şaray* “aynı” (Çeremisov 1973: 721a), Ordos *tş'arā* “aynı” (Mostaert 1941: 695b).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 81.

7. **ķaburġa** “kaburġa” < Mo. *ķabirġa*

Sözcük *Kodeks Kumanikus*'ta *ķaburķa* (Grønbech 1942: 188); *El-Kavānīnu'l-Kulliye li Żabti'l-Luġati't-Türkiyye*'de (Toparlı ve diġer. 1999: 110) ve *Et-Tuġfetu'z-Zekiyye fi'l-Luġati't-Türkiyye* (Atalay 1945: 181)'de *ķaburġa*; *Ed-Durretu'l-Muġā fi'l-Luġati't-Türkiyye* (Toparlı 2003: 87)'de *ķaburġa* ve Poppe'nin makalesinde ise *ķabirķa* (Poppe 1928: 62) biçiminde yer alır.

Sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında değerlendiren Poppe'nin verdiği bilgileri Knüppel de çalışmasında aynıyla yer verir ve yeni bir bilgi eklemeyiz (Poppe 1962: 337; Knüppel 2009: 356) Volga Kıpçak dillerindeki Moğolca alıntı sözcükleri inceleyen Csáki ise sözcüğün Kıpçakcadaki ve Moğolcadaki durumlarını çalışmasına ekledikten sonra sözcük hakkında ileri sürülen görüşleri aktarır. Buna göre, Doerfer'in sözcüğü birkaç Türk dilinde ve Farsçada Moğolca alıntı olduğunu ve Moğolcadan Türkçeye geçtiğini gösterdiğini belirtir. Daha sonra Räsänen'in sözlüğünde önermiş olduğu etimolojiyi ise kabul edemeyeceklerini ekler. Bazilhan'ın Csáki'nin Kazakça *ķabirġa* “göğüs içindeki kaburġa/göğüs kafesi kaburġası” sözcüğüne dikkatini çektiğini belirtir ve büyük ihtimalle de sözcüğün kökeninin at bakımı ile alakalı bir terminolojiye ait olduğunu ve sonradan anlamının genişlediğini düşündüğünü ekler. Poppe'nin *Introduction to Mongolian Comparative Studies* adlı çalışmasında sözcüğün etimolojisi ile ilgili vermiş olduğu bilgiyi açık ve kabul edilebilir olduğunu belirtir. Buna göre **ķabisun* “yan/kenar/taf” anlamındaki sözcükte **ķabi* sözcüğün kökü olabilir, *+rķai/rķei* ise ad kökenli bileşik bir sonektir. Moğolcada başta bulunan **h-*'yi inceleyen Doerfer'in

Moğolca-Türkçe ve Moğolca-Tunguzca bağlantısı meselesini yeniden ele aldığı bu çerçevede *kaburga* sözcüğüne de yer verdiğini belirtir. Schönig’in sözcükle ilgili Kıpçak dillerindeki ilk etkisi *Kodeks Kumanikus*’ta gözlemlendiği görüşünü ekler (Csáki 2006: 109-111).

Doerfer sözcüğü “kaburga” anlamıyla Moğolcadan Türkçeye geçen bir sözcük olarak vermiştir (TMEN I, §267, s. 392). Räsänen ise sözcüğün kökenini soru işaretiyle Moğolca olduğunu belirterek Türkçeye Moğolcadan geçtiğini belirtir: Çağ. *kaburğa*, vd. < ? Mo. *ka-bi-rğa*, *ka-bi-sun* “kaburga” (VEWT 216b). Clauson, sözcüğe madde başı olarak yer vermese de *eye:gi*: maddesinde *eyegü*’nün bazı diyalektlerde Moğolca *kaburğa* ile yer değiştirdiğini ifade eder (Clauson 1972: 272a).

Mehmet Ölmez, Türkçe *eyegü* sözünün yerine özellikle Anadolu’da Moğolca biçiminin yaygınlaştığını belirtir (Ölmez 2013: 381). Osman Nedim Tuna, *kaburga* için Eski ve Orta Türkçe döneminde karşılaşılmadığından bu sözcük için karşılaştırılabilecek başka şekil olmadığını, Türk dilinde tek başına kaldığını söyleyerek diğer taraftan ise Moğol dillerindeki ilgili başka sözcükler yardımı ile izahının mümkün olduğunu açıklar. Bu sebeple *kaburga* sözcüğünün Moğolcadan alıntılama olduğunu belirtir (Tuna 1972: 226). Schönig de sözcüğün Batı Oğuzcasındaki biçimi ve kullanımları için bilgi verir (Schönig 2000: 147-148).

Lessing sözcüğü *HABİRG-A(N)* “kaburga; yan, böğür, kanat; iki vadi arasında bir dağ kolu” olarak verir (Lessing 1960: 898a). *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise *habirha*, *habirhar* “kaburga” olarak kayıtlıdır (Haenisch 1939: 54). Diğer Moğolca sözlüklerde sözcük şu biçim ve anlamlarda yer alır: Kalmuk *hāwıǵv* “yan; taraf; kaburga” (Ramstedt 1935: 178b), Buryat *habirga* “kaburga” (Çeremisov 1973: 526b), Ordos *hawırga* “aynı” (Mostaert 1941: 344a).

Sözcükle ilgili bilgi için ayrıca bk. Özönder 1996: 98; Eren 1999: 199b-200a.

8. maǵlay “alın” < Mo. *manglay*

Sözcük, *El-Kavānīnu ’l-Kulliye li Žabti ’l-Luǵati ’t-Türkiyye*’de *maǵlay* (Toparlı ve diğer. 1999: 118); *Kodeks Kumanikus*’ta *manglay* (*maǵlay*) şeklinde “Alın, cephe” anlamında (Grønbech 1942: 162); *Et-Tuhfetu ’z-Zekiyye fi ’l-Luǵati ’t-Türkiyye*’de *manglayı* biçimiyle (Atalay 1945: 216) ve Poppe’nin makalesinde *manglai* olarak (Poppe 1928: 70) belirlenmiştir.

Poppe, sözcüğü Kumancaki Moğolca alıntı olarak değerlendirmiştir (Poppe 1962: 336). Knüppel de çalışmasına Poppe’nin vermiş olduğunu bilgileri aktarmış, yeni bir şey eklememiştir (Knüppel 2009: 355). Csáki ise Volga

Kıpçak dillerindeki Orta Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğün ilk bulunduğu eserin *Kodeks Kumanikus* olduğunu belirtir. Ayrıca Poppe'nin de sözcüğü Kumancadaki Moğolca unsurları gösterdiği çalışmasında Moğolca olarak aldığı ve Doerfer'in de TMEN'de sözcüğü Farsçadaki Moğolca kökenli sözcük olarak düşündüğünü söyler. Ayrıca Doerfer'in belirttiği sözcüğün ilk anlamının "alın" olup "öncü, öncü kolu, öncü birlik, keşif kolu" anlamının ise daha sonra geliştiğini belirttiği bilgisini de çalışmasına ekler. Csáki, yazılı Moğolcada *-ngn-* bileşiğinin sık sık *-ngl-* ile birbirinin yerini aldığı belirtir: *manglai ~ mangnai, mangnuğ ~ mangluğ* gibi. Volga Kıpçak dilleri tarafından ise Moğolcadan hem *-n-* hem de *-l-* ile "alın" anlamındaki sözcüğün alıntılandığını açıklar (Csáki 2006: 146-148).

Doerfer (TMEN I, §369, s. 501-502) ve Räsänen (VEWT 327a) sözcüğün Moğolcadan geçtiğini belirterek ayrıntılı bilgi vermişlerdir.

Lessing sözcüğü *MANGLAI* "alın; ön, öncü; baş, lider; temel, ileri, başta, yüksek." olarak verir (Lessing 1960: 527a) ve *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ise *manglai* "alın" biçimiyle kayıtlıdır (Haenisch 1939: 107). Sözcük, diğer Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: Kalmuk *maññā~manlai* "alın" (Ramstedt 1935: 257a), Buryat *manlay* bk. *magnay* (Çeremisov 1973: 292b), *magnay* "aynı", Ordos *mañlā, maññā* "ön, alın" (Mostaert 1941: 454b).

Ayrıntılı bilgi için bk. Ölmez 2013: 382; Schönig 2000: 134.

3. Hayvanlar ve Onların Uzuvları ile İlgili Terimler

9. bütege "kuş cinsi hayvanların kursağındaki taşlık" < Mo. *bötege*

Sözcük *Et-Tuhfetu 'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* 'de geçmektedir (Atalay 1945: 160). Çağataycada *bötäkä* ve *pötögä* biçimlerinin olduğunu belirten Räsänen sözcüğün kökenini Mo. *betege* "kuşun kursağı" olarak verir (VEWT 84b).

Csáki, *bütäkä* "kuşların kursağı" < Orta Moğolca *bötege* olarak verdiği madde başında sözcüğün bulunduğu Kıpçak verilerini ve Moğolca verileri aktarır. Sözcük hakkında ise Volga Kıpçakçasına ödünç olarak alınan *bötöge* ya da *bötege* biçimini Orta Moğolca saymamız gerektiğinin en olası seçimi olduğunu belirtir. Ayrıca ilk hecedeki *-ö-*'nün hem Çağataycada hem de Yakutçada bulunduğunu da aktarır (Csáki 2006: 70-71).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer almaktadır: *BETEGE(N) beteg* [=beteke, beteki, betegi] "Hayvandan geçen adale kurdu; kuşların kursağı (tıp)." (Lessing 1960: 100b), Kalmuk *bərgə* "kuş kursağı" (Ramstedt 1935: 43b), Buryat *bütege* "aynı" (Çeremisov 1973: 126a), Ordos *Be'tege* "aynı" (Mostaert 1941: 67b).

10. **ķavursġn** “kuş tŸyŸ, kuş tŸyŸ sapı” < Mo. *ķaursun*

Kodeks Kumanikus'ta *ķavursyn* “kuş tŸyŸ sapı” (Grønbech 1942: 197) anlamıyla tespit edilmiştir. Poppe'nin Kumancadaki Moğolca alıntı sŸzcŸkleri incelediği çalışmasında bulunmayan sŸzcŸęŸ KnŸppel çalışmasına almış ve Poppe'nin çalışmasında bulunmayan Kumancadaki Moğolca alıntı sŸzcŸkleri aktardığı on dŸrt sŸzcŸk arasında saymıştır. SŸzcŸkle ilgili olarak Grønbech'in *Komanisches WŸrterbuch* adlı çalışmasındaki bulunduğunu sayfa numarasını, anlamını (G. p. 197: (-),, federkiel “tŸy” şeklinde) ve TMEN II'de madde ř980'de kayıtlı olduğu bilgisini verir (KnŸppel 2009: 358).

Doerfer çalışmasında sŸzcŸęe madde başı olarak yer vermez; sŸzcŸęŸ 980. madde içinde *Kodeks Kumanikus*'ta geçen Moğolca sŸzcŸkler arasında sayar (TMEN II, ř980, s. 631). Räsänen sŸzcŸęŸn bulunduğu TŸrk dillerindeki biçim ve anlamları verdikten sonra sŸzcŸęŸn Moğolcadan geçtiğini belirtir (VEWT 242b). Csáki, sŸzcŸęŸn eski ve bŸyŸk bir aileye sahip olduğunu ve kŸkŸnŸn Eski TŸrke *ķab* → *ķap* “kap; tulum”a gittiğini açıklayarak çok sayıda tŸrevlerinin bulunduğunu belirtir. Eski Moğolcada ŸdŸnleme gibi gŸrŸnen sŸzcŸęŸn ekler aldıktan sonra Moğolcadan Volga Kıpçak dillerine geçtiğini açıklar (Csáki 2006:124).

SŸzcŸk, Moğolca sŸzlŸklerde aşağıdaki biçimlerde yer alır: *GUGURSU(N)* [*ęuursu(n)*, *ęaęursun*] “ieğin boru gibi olan kısmı, tahılların kuru sapı, bitki sapı; iri ve sert tŸy (Lessing 1960: 365a), Kalmuk (ŸlŸt) *ęŸrsŸ* “kepek; tŸyŸn sapı” (Ramstedt 1935: 157b), Buryat *ęŸrhan* “boru, gŸvde, sap” (eremisov 1973: 162a).

11. **silevsŸn** “vaşak ve vaşağın kŸrkŸ” < Mo. *sileęsŸn*

Sadece *Kodeks Kumanikus*'ta bulunan sŸzcŸęŸ (Grønbech 1942: 219) Poppe de Kumancada bulunan Moğolca alıntı sŸzcŸkleri incelediği çalışmasında verir. Poppe “vaşak, vaşak kŸrkŸ/derisi/postu” anlamındaki sŸzcŸęŸn Mo. *sileęsŸn* “vaşak”tan alıntılındığıını belirtir. SŸzcŸęŸn sŸzlŸklerdeki biçimini de şu şekilde aktarır: *Hua-yi Ih-yŸ* sŸzlŸęŸnde *řile'ŸlsŸn* “vaşak”, Halha Moğolcasında *řŸlŸŸs* “aynı”, Buryata *řŸlŸŸhen* “aynı”, Kalmukça *řŸlŸŸsn* “aynı”. Krş. Kazakça *sileŸsŸn* < Orta Moğolca, Telengit *řŸlŸzŸn* “aynı” < Yeni Moğolca. Poppe, ayrıca Radloff'un verdiği Uygurca *řilesŸn* < Moę. “pars” anlamındaki bilginin doğru olmadığıını ekler ve sŸzcŸęŸn asıl TŸrke şeklinin **siis* olmasına dayanarak TŸrk dillerindeki alıntı biçimlerin Moğolcadan ŸdŸn alındığıını belirtir: krş. Yakutça *iis* < **siis* “vaşak”. (Poppe 1962: 338) KnŸppel de sŸzcŸęŸn anlamını “vaşak ve kŸrkŸ (Luchs und dessen Fell)” olarak almış ve Poppe'nin verdiği bilgilere yeni bir bilgi eklememiştir (KnŸppel 2009: 356).

Csáki, çalışmasında sözcüğü *seläüsen* “vaşak” < Orta Mo. *sileüsün* şeklinde aldığı madde başı altında inceler. Volga Kıpçak dillerindeki ve Moğolcadaki biçimleri ayrıntılı olarak verdikten sonra sözcüğün görüldüğü daha erken tarihe ait olan iki verinin daha olduğunu aktarır: Biri Pallas’s Zoographia diğeri Witsen’s Noord en Oost Tartaryen. Csáki, sözcüğün *si-* > *ši-* gelişimi başlamadan önce kesinlikle Moğolcadan alındığını belirtir. 13. ve 14. yüzyıllarda bazı Moğol diyalektlerinde *si-* ~ *ši-*’ye benzer biçimlerini büyük bir çeşitliliği olduğunu yine de Kitay’ın ilk hecede *s(i)-*’nin yerine bundan daha erken dönemde *š-*’ye sahip olduğunu ekler. Ayrıca bu sözcüğün kaynağı olan Moğol diyalektlerinde o zamana kadar ünlülerarası -g-’nin kaybolduğunu belirtir. (Csáki 2006: 172-173)

Räsänen “vaşak” anlamdaki bu sözcüğün Moğolcadan geçtiğini belirtir (VEWT 421b).

Sözcükle ilgili Moğolca veriler Poppe tarafından verildiği için biz sadece Lessing’in sözlüğündeki biçimi aktarıyoruz: *SİLÜGÜSÜ(N)* [=silegüsü(n)] “karakulak, vaşak.” (Lessing 1960: 708b).

4. At Yetiştiriciliği ile İlgili Terimler

12. telbüge “dizgin, dizginler” < Mo. *delbege*

Kodeks Kumanikus’ta *tel-buğa* [telbuga] “dizgin” anlamıyla yer alan sözcüğe (Grønbech 1942: 240) Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incediği çalışmasında yer vermemiştir. Onun bu çalışmasını değerlendiren Knüppel ise bu sözcüğün Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında olduğunu belirterek çalışmasına dâhil etmiştir. Çalışmasında sözcük hakkında şu bilgileri verir: “Grønbech p. 240: *tel-buğa* (-), Leitseil, ‘eyn leyt zeyl’, < Mong. *delbege*, Zügel (dizgin)” (Knüppel 2009: 358).

Csáki, sözcüğü *dilbegä* “dizgin; dizginler” < Orta Mo. *delbege* madde başıyla ele almıştır. Csáki, önses *d-*’den dolayı Volga Kıpçak dillerindeki Moğolca kökenli sözcük olduğunun en iyi şekilde anlaşıldığını belirtmiş ve Moğollar tarafından bölgede derin bir biçimde etkilenmiş olan at bakımı terminolojisine ait olduğunu açıklamıştır (Csáki 2006: 88). Schönig ise sözcüğü *delbegen* maddesinde bu Moğolca sözcük ile Türkiye Türkçesindeki *terbiye* “dizgin” ile karşılaştırmıştır. (Schönig 2000: 90).

Räsänen de sözcüğü Moğolca kökenli sözcük olarak alır: “Komanca *tälbügä* ‘dizgin’, vd. < Moğolca *delbegen* ‘yular, dizgin’”(VEWT 471b).

Lessing sözcüğü *DELBEĞ*, 2. “yular, dizgin(ler)” biçiminde vermiştir (Lessing 1960: 247b). *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise *delbeget* “dizgin, yular” olarak kayıtlıdır (Haenisch 1939: 35).

13. nokta “yular” < Mo. *nokta*

Tarihî Kıpçak sözlüklerinde *Kodeks Kumanikus* (Grønbech 1942: 172) ve Poppe'nin makalesinde (Poppe 1928: 72) *nokta* biçiminde yer alır. Poppe'nin Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında da ele alınmış ve sözcüğün Mo. *noğta*'dan geçtiği belirtilmiştir (Poppe 1962: 336). Knüppel de Poppe'nin vermiş olduğu bilgilere yer vermiştir (Knüppel 2009: 355).

Éva Csáki de Volga Kıpçakçasındaki Orta Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğün *nukta* “atların yuları/dizgini” < Orta Mo. *nokta*'dan geldiğini belirtmektedir. Csáki, Volga Kıpçak dillerinde sözcüğün önsesinin *n-* olmasından ve at bakımı terminolojisine ait olmasından ötürü Moğolca alıntı bir sözcük olduğunu belirtir (Csáki 2006: 163-164).

Sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirten Doerfer, sözcüğün hem tarihî hem de çağdaş Türk dillerindeki biçimlerini verir (TMEN I, §384, s. 517-518). Benzer bilgiler Räsänen tarafından da verilmiş ve sözcüğün Moğolca olduğu belirtilmiştir. (VEWT 354b). Clauson *yula:r* maddesinde *yular* sözcüğünün sadece(?) kuzeydoğu dil grubunda Tuvacada *çular*; güneybatı dil grubu Osmanlıcada *yular* olarak yaşadığını, diğer bütün dillerde hatta Azerbaycan ve Türkmencede bile Moğolca alıntı sözcük *nokta* ile yer değiştirdiğini açıklar (Clauson 1972: 932a). Hasan Eren de etimolojik sözlüğünde *yular* maddesini açıklarken diyalektlerde *yular*'ın yerine Moğolcadan alınan *nokta* sözcüğünün kullanıldığını belirtir. Ayrıca Moğolca *noğtu*'nun Çince'den geldiğini anlaşıyor yorumunda bulunur (Eren 1999: 458a)

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *NOGTU* “yular.” (Lessing 1960: 588a), Kalmuk *nokt* “yular” (Ramstedt 1935: 278b), Buryat *noğto* “aynı” (Çeremisov 1973: 329a), Ordos *noğ t' o* “aynı” (Mostaert 1941: 495a).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 140; Tuna 1972: 234-235.

14. dönen “dört yaşındaki tay.” < Mo. *dönen*

Kitāb-ı Mecmū'u Tercumān-ı Türkī ve 'Acemī ve Moğolī de kayıtlı olan sözcük için (Toparlı ve diğer. 2000: 103), Räsänen, Moğolcadan geçtiğini belirtmiştir: *dönen* dört yaşında (sığır) (VEWT 140a).

Hasan Eren *dönen* adının Moğolcadan alındığını *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'nde ve “Türkçede Moğolca Kalıntılar” yazısında açıklamıştır (Eren 1999: 121a; Eren 2003: 179-180). Sözcüğün Kıpçak ve Moğol dillerindeki biçimlerini veren Éva Csáki, kökünün *dörben* “dört”ten geldiğini ve sadece dört yaş öncesi erkek hayvanları belirtmek için kullanıldığını izah eder (Csáki 2006: 94).

Sözcük Moğolca sözcüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: DÖN-E(N) “Dört yaşındaki erkek hayvan (boğa, deve ya da fil); dört yaşındaki erkek çocuk (esk.)” (Lessing 1960: 267b), Kalmuk *dön* “aynı” (Ramstedt 1935: 99a), Buryat *dünen* (Çeremisov 1973: 208b), Ordos *Dönö* “aynı” (Mostaert 1941: 156a).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 92-93; Özönder 1996: 80; Eren 2003: 179-180.

5. Bitki Terimleri

15. *kükäl* “kara çalı, çalı dikenini/çakal eriği” < Mo. kögl

Sadece *Kodeks Kumanikus*'ta *kükel* “çalıdikenini, karaçalı/çakal eriği” (Grønbech 1942: 158) biçiminde yer alan sözcük için Grønbech, sözcüğün Moğolca olduğunu çalışmasında belirtmiş ancak parantez içine soru işaretiyle “oldukça belirsiz okuma” yorumunu da eklemiştir. Poppe Kumancadaki Moğolca sözcükleri incelediği çalışmasına bu sözcüğü almasa da Knüppel çalışmasında sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcük olarak vermiştir (Knüppel 2009: 358).

Kıpçakça sözlüklerde ve kaynaklarda bulamadığımız sözcükle ilgili sadece Kalmukça sözlükte veri tespit edebildik: *kögl* “dikenli çalı” (Ramstedt, 1935: 236b).

16. *ur* “tohum” < Mo. *ur*

Sözcük, *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk* (Caferoğlu 1931: 112)'te kayıtlıdır. Räsänen sözcüğün Moğolca ile olası bir akrabalık içinde olduğunu göstermiştir (VEWT 515a). Éva Csáki, sözcüğe çalışmasında değinerek Tatarcada *ori* ve Başkurtçada *oro* biçiminde yaşadığını belirtir ve sözcüğü “ağaç üstündeki kozalak/dikenli tohum kabuğu/ bazı meyve tohumlarının dikenli kabuğu” < Moğolca *ur* şeklinde açıklar (Csáki 2006: 16).

Sözcük Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *UR* “Bir ağaç üzerindeki nasır ya da kabarcık; yumru, tümör.” (Lessing 1960: 879a), Kalmuk *ur* “yumru kök” (Ramstedt 1935: 450b).

6. Topografya Terimleri

17. *oba* “tepe” < Mo. *obo*

Sözcük sadece *Kodeks Kumanikus*'ta tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 173). Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında bu sözcüğü de ele alır ve sözcüğün Mo. *obuğa*'dan geçtiğini belirtir. (Poppe 1962: 336-337). Knüppel de Poppe'nin bu bilgisini çalışmasına aktarır (Knüppel 2009: 355-356). Csáki de Volga Kıpçakçasındaki Orta Moğolca

alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında bu sözcüğü inceler. *uba* “taş yığını” < Orta Mo. krş. Batı Mo. *oboğa* madde başı altında bu sözcük ile ilgili Kıpçak ve Moğolca verileri sıralar ve sözcük ile ilgili yapılan bazı çalışmalar hakkında bilgi verir (Csáki 2006: 204-205).

Doerfer (TMEN I, §36, s. 153-155) ve Räsänen sözcüğün Moğolcadan geçtiğini belirtmişlerdir. (VEWT 356a). Clauson *oba*: madde başında “taş yığını, mezar, höyük vb.” anlamında olan bu sözcüğün XIV. yüzyıl Koman dili *Codex Cumanicus*, Italian kayıtlarından beri Moğolca *obo*’dan alıntı sözcük olduğunu belirtir. (Clauson 1972: 5b).

Hasan Eren *oba* madde başı altında iki anlam verir. İlkinin Türkçede başlangıçta “çadır halkı, göçebe ailesi” anlamında kullanıldığını daha sonra ise diğer anlamların geliştiğini belirttiği bu sözcüğün kökenini bilmediğimizi ama Türk diyalektlerinde kullanılan *oba* “yığın, tınaz, tepe” anlamıyla birleştirilemeyeceğini belirtir. *oba* madde başında kayıtlı olan ikinci anlam ise “mezar”dır. Burada “Balkarca *oba* “mezar”. Kazakça *oba* “höyük”. –Kırgızca *obō, obo* “taş yığını”. –Şorca, Sagayca *obā* “yığın, tınaz, tepe, höyük”. Ayrıca Şorlar ve Sagayların *oma* biçimini de kullandıklarını belirtmiştir. Eren, sözcüğün bulunduğu Türk dillerindeki biçimlerini vererek bunların Moğolcadan alındığının açık olduğunu belirtir (*obağa* “yığın, taş yığını”) ve bu anlamdaki sözcüğün Arapça, Farsça, Kürtçe gibi komşu dillere de geçtiğini de ekler (Eren 1999: 303a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *OBU*, 1. bk. *obuğ-a*. (Lessing 1960: 598b), *OBUG-A(N)* “yığın, küme, öbek; taş yığını; özellikle ‘*obo*’, çevresinde din törenleri düzenlenen mezar veya anıt olarak yapılmış taş yığını ya da kurgan; tümsek; sınır işareti” (Lessing 1960: 598b), Kalmuk *owā* “tepe, yığın, küme” (Ramstedt 1935: 291b), Ordos *owō* “aynı” (Mostaert 1941: 525a), Buryat *oboo* (Çeremisov 1973: 348b).

7. Rüzgâr Terimleri

18. *salkun* “esinti, rüzgâr” < Mo. *salkin*

Bu sözcük de sadece *Kodeks Kumanikus* (Grønbech 1942: 213)’ta tespit edilmiştir. Poppe’nin 1962’deki çalışmasında yer almayan sözcüğün Moğolca olduğu Knüppel tarafından belirtilmiştir. Knüppel, sözcüğün Grønbech’in *Komanisches Wörterbuch* adlı çalışmasında bulunduğu sayfa numarasını verdikten sonra sözcüğün anlamını “hava akımı/cereyan, rüzgar” olarak verir ve sözcüğün Doerfer’in çalışması TMEN’de § 214 ve 980’de ele aldığını gösterir (Knüppel 2009: 358).

Doerfer, *salkin* “rüzgar” sözcüğünün Moğolca olduğunu *salkin* “serin rüzgar” sözcüğünün de Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtmiş (TMEN I,

§214, s. 341-342); Räsänen’de de aynı şekilde Moğolcadan geçen bir sözcük olarak kaydedilmiştir. (VEWT 398b). Clauson’da *salkım* maddesi içinde yer alan bu sözcük için iki farklı anlam kaydedilmiştir: “sarkan bir şey” anlamındaki *sal-* ve türevi *salkım* sözcüğü ile “soğuk” anlamının arasındaki bağlantının belirsiz olduğunu belirten Clauson, *salkım* sözcüğünün “soğuk” anlamıyla yaşamadığını fakat kökteş biçimi olan *salkın* sözcüğünün ise bütün Çağdaş Türk dillerinde yaşadığını belirtir (Clauson 1972: 826a, 826b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *SALKI(N)* “rüzgar” (Lessing 1960: 665b), Kalmuk *sölkn* “aynı” (Ramstedt 1935: 318b), Ordos *sal^hhin* (Mostaert 1941: 556b).

Sözcüğün ayrıntılı izahı için bk. Schönig 2000: 161-162.

19. serövün “serin” < Mo. *serigün*

Kodeks Kumanikus’ta kayıtlıdır (Grønbech 1942: 218). Poppe de Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğü ele alır ve sözcüğün Mo. *serigün*’den geçtiğini kaydeder. (Poppe 1962: 338). Knüppel de çalışmasına Poppe’nin verdiği bilgileri almıştır (Knüppel 2009: 356).

Räsänen sözcüğün tespit ettiği biçimlerini verdikten sonra bu dillere Moğolca *serigün* “serin”den geçtiğini belirtir. (VEWT 411a, 411b). Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nde *serin* maddesinde: “az soğuk, ılık ile soğuk arası” ~ Türkmençe *sergin*, *serin* şeklinde olduğunu bu ikisi yanında *salkın* biçimin de geçtiğini kaydeder. Altay, Teleüt *serün* “soğuk, serin” şeklinde mevcut olup Teleütler de *serügün* biçiminin de kullanıldığını, Şorca *serēn*, Tuvaca *serīn*, Koybalca *süren* “soğuk”, Yakutça *sörün*, *särin*. < Moğolca *serigün* “serin” şeklinde verir ve Moğolcadan Farsçaya da geçtiğini belirttiği sözcüğün ayrıca Türk diyalektlerinde *serin* yanında kullanılan *salkın* biçiminin de Moğolcadan alındığını söyler ve sonrasında ise *salkın* sözcüğünün geçtiği Türk dillerini verir. (Eren 1999: 362b).

Lessing sözcüğü *SERİGÜN*, 1. [=seregün, 2.] “serin, taze.” biçiminde vermiştir (Lessing 1960: 691a). Sözcük, *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *seri’utgu* “serin, sıcak olmayan/ateşsiz olmak” olarak kayıtlıdır (Haenisch 1939: 134).

Sözcüğün ayrıntılı izahı için bk. Schönig 2000: 165; Tuna 1972: 236-237.

20. tornaşy “kuzey rüzgarı” < Mo. *dorona* + *şui*

Kodeks Kumanikus’ta *tornaşy* biçimi ve “kuzey rüzgarı” anlamıyla tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 250). Kumancadaki Moğolca sözcükleri incelediği yazısında Poppe, sözcüğün etimolojisini Mo. *dorona* < “**dorona+şui*” ya da “*kei*” biçiminde verir (Poppe 1962: 339) Knüppel de aynı etimolojiyi vererek yeni bir bilgi eklemeyi (Knüppel 2009: 357).

Sözcük Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *DORUN-A* “doğu, gün doğusu, şark; doğuya ait, doğulu” (Lessing 1960: 263b), *HUI*, 2. “kasırğa, hortum, burgaç” (Lessing 1960: 982b), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *dorona* “doğu” (Haenisch 1939: 37). Sözcük ayrıca Ordos dilinde *Dorono* “içinde” anlamında yer almaktadır (Mostaert 1941: 153a).

8. Sıfat ve Zarf Türündeki Sözcükler

21. *çeber* “terbiyeli, kibar, zarif, alımlı” < Mo. *çeber*

Sözcük *Kodeks Kumanikus*’ta kayıtlıdır (Grønbech 1942: 74). Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri inceleyen Poppe tarafından da sözcüğün Moğolcadan alınmış olduğu gösterilmiştir (Poppe 1962: 335). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgilere çalışmasında yer vermiştir (Knüppel 2009: 355). Csáki de Volga Kıpçakçasındaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğü *çibär* “hoş, latif, ince tatlı, iyi” Orta Mo. *çeber* madde başı altında incelemiştir. Sözcüğü Kalużynski ve Zajaczkowski ile birlikte Grønbech ve Poppe’nin de Moğolca kökenli düşündüğünü belirtir. Volga bölgesinde bu sözcüğün yaygın olduğunu ekler (Csáki 2006: 82-83).

Räsänen sözcüğün Moğolca ile olası bir akrabalık içinde olduğunu düşündüğü sözcüğün “temiz, pak” anlamlarında olduğunu belirtmiştir (VEWT 101b).

Sözcük Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *ÇEBER* “temiz, pak, saf; arı, arı duru ve temiz (bir şekilde); tertemiz (olarak); (kâr, vb.) net, kesintisiz” (Lessing 1960: 167b), Kalmuk *tsewr*: “temiz, saf” (Ramstedt 1935: 428a), Buryat *seber* “aynı” (Çeremisov 1973: 400a), Ordos *tş’iwer* “aynı” (Mostaert 1941: 710a).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 78-79.

22. *kenete* “aniden” < Mo. *genete*

Sözcük Kıpçak sözlüklerinden *Kodeks Kumanikus* (Grønbech 1942: 138) ve *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de “aniden, birdenbire” anlamıyla yer alır. Yardımcı fiil ile birlikte *kenete kel-* “ansızın gelmek” biçimiyle kullanımı da tespit edilmiştir (Atalay 1945: 194). Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri değerlendirdiği çalışmasında sözcüğü ele almıştır. Sözcüğün *Gizli Tarih*’teki şekli olan *genete*’den geçtiğini gösterir. Çalışmasına Mo. *genedte* “aniden, beklenmedik”, *gened* “beklenmedik, sürpriz” ve *gene-* “dikkatsiz/düşüncesiz/tedbirsiz olmak” şekillerini de eklemiştir. (Poppe 1962: 336). Knüppel de çalışmasına Poppe’nin verdiği bilgileri aynıyla almış, farklı bir bilgi eklememiştir (Knüppel 2009: 355).

Csáki, *kinät*, *kinättän* “aniden, ansızın” < Orta Mo. *genete* olarak aldığı madde başında Moğolca sözcüğün *gened-* “şaşırmak/hayret etmek” anlamlarındaki fiilden türediğini birtakım Türk dilleri tarafından ödünç alındığını ve bunların da Räsänen’in etimolojik sözlüğünde görebileceğimizi belirtir. Moğolcadaki *g-* önsesi yerine Türk dillerinde *k-* önsesiyle bulduğumuzu ekler. (Csáki 2006: 127-129).

Räsänen sözcüğün bulunduğu Türk dillerini listeler, bu dillere Moğolcadan geçtiğini kaydeder: “Çağatayca *känät*, vd. < Moğolca *gened*, *gened-te* “ansızın, beklenmedik şekilde” (VEWT 252a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu şekilde bulunur: *GENEDTE* “aniden, beklenmedik, şansla, tesadüfen” (Lessing 1960: 377a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *genete* “aniden, beklenmedik” (Haenisch 1939: 49), Buryat *gente* “aniden, birdenbire” (Çeremisov, 1973: 171a), Kalmuk *gened* “aynı” (Ramstedt 1935: 133b), Ordos *GeneDt’e* “aynı” (Mostaert 1941: 259a).

23. **mağat** “muhakkak, şüphesiz, gerçekten” < Mo. *mağad*

Kodeks Kumanikus’ta bulunan sözcüğe (Grønbech 1942: 161), Poppe Kumancadaki Moğolca sözcükleri incelediği çalışmasında yer verir ve Mo. *mağad*’dan geçtiğini belirtir. (Poppe 1962: 336). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bu bilgileri çalışmasına aktarmış, yeni bir şey eklememiştir (Knüppel 2009: 355).

Räsänen de sözcüğün Moğolcadan geçtiğini ifade eder (VEWT 321a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *MAGAD* “kesin, kesinlikle, kuşkusuz, muhakkak, doğru, gerçek; muhtemel; gerçekten, sahiden; emin olarak, şüphesiz; kararlılık, gerçeklik” (Lessing 1960: 519a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *mahat* “gerçekten, aslında” (Haenisch 1939: 106), Kalmuk *mağnD* “kesinlikle, kuşkusuz, doğru, gerçek” (Ramstedt 1935: 254a), Buryat *magad* “aynı” (Çeremisov 1973: 289a), Ordos *magad* “aynı” (Mostaert 1941: 449b).

24. **mohdağ** “keskin olmayan” < Mo. *mohudag*

Sözcük sadece *Kodeks Kumanikus*’ta “keskin olmayan” anlamıyla yer almaktadır (Grønbech 1942: 165). Knüppel, Poppe’nin Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında ele almadığı bu sözcüğün de Kumancadaki Moğolca alıntı sözcük olduğunu ve Doerfer’in de TMEN’de bu sözcüğü §980’de ele aldığını belirtir (Knüppel 2009: 358).

Csáki, *mokit* “ahmak, kör, küt, keskin olmayan” < Orta Mo. *mokadağ* madde başında ele aldığı sözcüğün Orta Moğolca ile Volga-Kıpçak dilleri arasındaki anlamsal ve biçimsel farklılığa rağmen Grønbech tarafından *Kodeks Kumanikus*’ta Moğolca asıllı olarak belirtildiğini ifade eder; ayrıca Tatarcada

önses durumundaki *m-*'nin Moğolca kökenli sözcük olduğunu göstermesi bakımından güvenli bir ölçüt olduğunu açıklar. Sözcüğün Moğolca *moğu-* “kesmez olmak” eyleminden türediğini ve kimi Türk dilleri tarafından ödünç alındığını bunların da Räsänen’in sözlüğünde listelediğini belirtir (Csáki 2006: 152-153).

Doerfer 980. madde içinde bu sözcüğün *Kodeks Kumanikus*'ta bulunan Moğolca sözcüklerden olduğunu belirtmiştir (TMEN II, §980, s. 631). Räsänen sözcüğün Türk dillerine Moğolcadan geçtiği gösterir: “Moğolca *moğai* “küt, keskin olmayan” < *moğu* “küt olmak, kesmez olmak” (VEWT 340a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *MOHUDAG* “kör, keskin olmayan; anlayışsız, ahmak” (Lessing 1960: 544a), Kalmuk *moha* 263b, Buryat *mohoo* “kör, keskin olmayan” (Buryat Rs, s. 301a), Ordos *mıhuDuğ*, *mıhuDağ* “kütük, anlayışsız, kaba” (Mostaert 1941: 474a).

25. *sergek* “uyanık” < Mo. *sergeg*

Sadece *Kodeks Kumanikus*'ta kayıtlı olan sözcüğü (Grønbech 1942: 218), Poppe de Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında ele almıştır. Poppe burada sözcüğün Mo. *sergeg*'den alındığını gösterir. Mo. *sere-* “uyanmak, uyandırmak” eylemini de vererek Türk dillerindeki *sez-* “hissetmek, sezmek, farkında olmak” sözcüğüne denk geldiğini belirtir (Poppe 1962: 338). Knüppel de çalışmasına Poppe'nin vermiş olduğu bilgileri aktarır (Knüppel 2009: 356).

Räsänen de Türkçe *sez-* eylemi ile birleştirmiştir: “Moğolca *sergeg* “tetikte, uyanık” < *seri* “uyanık olmak” ~ Türkçe *söz-* “sezmek, hissetmek, sezinlemek” (VEWT 412a). Clauson Koman dilindeki (XIV. yüzyıl) *sergek* “uyanık”ın Moğolcadan alıntı bir sözcük olduğunu belirtir (Clauson 1972: 850b). Csáki, çalışmasında Moğolca sözcükleri listelediği kısımda *sirkek* “uyanık, dikkatli” sözcüğüne *Árpád Berta*'nın çalışmasına³ dayanarak Moğolca *sergeg* ile birleştirmek suretiyle yer verir (Csáki 2006: 19).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *SERGEĞ* “uyanık, tetikte, dikkatli, tedbirli; hassas” (Lessing 1960: 690a), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ise *serigu* (= *seregu*) “fark etmek, farkına varmak, haberi olmak, bilgi edinmek” (Haenisch 1939: 134), Kalmuk *sergəG* “aynı” (Ramstedt 1935: 325b), Ordos *sergek* “aynı” (Mostaert 1941: 574b).

Sözcüğün Batı Oğuzcasındaki biçimi ve kullanımları için bk. Schönig 2000: 164-165.

26. *elbek* “bol, geniş, zengin” < Mo. *elbeg*

3 Á. Berta (ed.) (1988): *Wolgatatarische Dialektstudien. Textkritische Neuauflage der Originalsammlung von G. Bálint 1875-76.* (Oriental Studies 7) Budapest.

Kodeks Kumanikus'ta *elbek*, *elpek*, *elbeklik* “fazlalık” biçiminde yer alan sözcüğün (Grønbech 1942: 86, 87) Moğolca *elbeg*'den ödünçleme olduğunu Poppe belirtmiştir (Poppe, 1962: 335). Sözcüğe Knüppel de aynı bilgiyle yer verir (Knüppel, 2009: 355). Räsänen de çalışmasında Moğolcadan geçen bir sözcük olduğu gösterir (VEWT 40a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *ELBEG* “bolluk; bol, bol bol, bereketli, zengin; oldukça geniş veya bol (giysi)” (Lessing 1960: 306b), Kalmuk *elēda* “aynı” (Ramstedt 1935: 119a), Buryat *elbeg* (Çeremisov 1973: 760b), Ordos *elbek* “aynı” (Mostaert 1941: 234a).

27. **tekşi** “düzgün, eşit biçimde” < Mo. *tegsi*

Kodeks Kumanikus'ta *tekşi* “eşit olarak, eşit, düzgün” anlamıyla tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 240). Poppe sözcüğün Mo. *tegsi*'den geçtiğini belirtir (Poppe 1962: 339). Aynı bilgi Knüppel'in çalışmasında tekrarlanır (Knüppel 2009: 357). Kâşgarlı'nın eserindeki *tekşi* ile Türk dillerindeki *teksi*, *teski*, *deski* gibi biçimlerin Mo. *teg-si* “düz”den geldiğini belirten Räsänen, sözcüğün Çağatayca *tegis*, Kazakça *tegiz* biçimlerini de Mo. *teg-si* ise birleştirir (VEWT 470b, 471a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *TEGSİ* “düz, aynı seviyede, dümdüz; eşit(lik); sakin(lik), sükunet; tek düze (bir şekilde)” (Lessing 1960: 794a), Buryat *tegşe* “düz, düzgün” (BurRS, s. 451b), Kalmuk *tekşi* “aynı” (Ramstedt, s. 390a), Ordos *DeGsi* “düzenli” (Mostaert, 1941: 135a).

28. **tothar** “zarar, kötülük” < Mo. *toğkar*

Kodeks Kumanikus'ta “zarar, kötülük” anlamında tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 250). Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğün anlamını “kötü/fena, hasar/zarar” olarak verir ve Mo. *toğkar* “engel/güçlük/zorluk” sözcüğünden geçtiğini ekler (Poppe 1962: 339). Knüppel de Poppe'nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına aktarmıştır (Knüppel 2009: 357).

Räsänen, Komanisch *tothar* “kötülük, zarar” < Moğolca *tođ-đar* “güçlük, zorluk, meşakkat” olarak verir (VEWT 491b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *TODHAR* “engel, tıkanıklık, set, mâni; kötülük, bela, facia; şeytan, kötü ruh” (Lessing 1960: 813a), Kalmuk *toğgar* = *tothar* (Ölöt) “engel, zorluk, eziyet, sıkıntı, zahmet”, Buryat *toğhor* “kötü, uğursuz felaket” (Çeremisov 1973: 425a) olarak kayıtlıdır.

29. **udaa** “birbiri ardına, peş peşe” < Mo. *udağa*

Kodeks Kumanikus'ta “ardı ardına, peş peşe” anlamıyla tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 263). Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğün anlamını “peş peşe, arka arkaya” olarak vermiştir. Sözcüğün Mo. *udağa* “kere, bir dahaki sefere”, *udağa darağa* “peş peşe, aralıksız, arka arkaya birkaç kez” sözcüklerinden geçtiğini gösterir. *udağa* 'daki Moğolca *uda-* eyleminin Eski Türkçe, Uygurca *ud-* “arkasından gitmek, takip etmek, uymak”, Çağatayca, Doğu Türkçesi ve Türkçe *uy-* “aynı” eylemlerine tekabül ettiğini belirtir (Poppe 1962: 339). Knüppel'in çalışmasında da aynı bilgiler yer alır (Knüppel 2009: 357).

Räsänen sözcüğün bulunduğu Türk dillerine Moğolca *uda-* “gecikmek, geç kalmak” tan geçtiğini belirtir (VEWT 510a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *UDAG-A* “tekrarlayan, artan veya yinelenen hareketlerden biri, süreç, aşama; kez, kere, defa” (Lessing 1960: 860b), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *uda'adu* “sonraki, ikinci (oğul/erkek evlat)” (Haenisch 1939: 158), Kalmuk *udā* “kez, defa; peşpeşe, arka arkaya” [*uda-ga, udu-ga*] (Ramstedt 1935: 445a), Buryat *udaa* “aynı” (Çeremisov, 1973: 462b), Ordos *uDā* “zaman” (Mostaert 1941: 722a).

30. **us** “ıslak, nemli” < Mo. *usu(n)*

Kodeks Kumanikus'ta “ıslak, nemli” anlamlarında tespit edilmiş sözcüğün (Grønbech 1942: 267) burada *us et-* “banyo yapmak, yıkamak” şeklindeki kullanımı da dikkati çekmektedir. Grønbech *Komanisches Wörterbuch* adlı çalışmasında sözcüğün Moğolca kökenli olduğu bilgisini soru işareti ile göstermiştir (Grønbech 1942: 267). Sözcüğü ayrıca Poppe'nin makalesinde *urusku usun* “akar su”, *usun* “su”, *usun darbalum* “kursak” (Poppe 1927: 1256, 1259, 1260) madde başlarında tespit edebiliyoruz. Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri inceleyen Poppe (1962) çalışmasında bu sözcüğü ele almamış, Knüppel ise Poppe'nin ele almadığı bu sözcüğün de Kumancadaki Moğolca alıntı sözcüklerden olduğunu belirtmiştir. (Knüppel 2009: 358).

Räsänen *us-* “susamak” sözcüğünün Türkçe ile olası bir akrabalık içinde olduğunu gösterir: = Türkçe *su-sa* “aynı” (< *sub, sü* “su”) ? krş. Moğolca **u, usun* “su” (> Çağatayca *usun*) (VEWT 516b) ve *ustan* “su sığınağı” < Moğolca *usun* “su” + *-tan* şeklinde açıklar (VEWT 517a). Doerfer, *usun* “su” sözcüğünü Moğolca (TMEN I, §47, s. 167) olarak gösterir. *Mukaddimetü'l-Edeb*'de Çağ. **usun* (Poppe, Çev. Kaçalin 2009: 156b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *USU(N)* “su; su kaynağı/su kütlesi” (Lessing 1960: 887b), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ise *usu(n)* “su” (Haenisch 1939: 167), Kalmuk *usŋ* “su” (Ramstedt 1935: 452a), Ordos *uşu* “su, yağmur” (Mostaert 1941: 744a), Buryat *uusa* I “ince dolu” *uusa* II “içecek, meşrubat” Çeremisov, 1973: 481b).

31. yege “geniş” < Mo. yeke

Kodeks Kumanikus'ta *jeke* (Grønbech 1942: 120) Poppe'nin makalesinde ise *yeke eçege* biçiminde tespit edilmiştir (Poppe 1928: 78). Poppe, sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri arasında incelemiştir. Poppe sözcüğün anlamını “geniş, enli” olarak verir ve Mo. *yeke* sözcüğünden alındığını belirtir (Poppe 1962: 340). Knüppel'in çalışmasında da aynı bilgiler yer alır (Knüppel 2009: 357).

Doerfer *yeke* “büyük” sözcüğünün Moğolca olduğunu ve Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtmiştir (TMEN I, §406, s. 553-554). Räsänen, Osmanlıcada tespit ettiği *yeke* “büyük, kalın” sözcüğünü Mo. *yeke*'den getirir (VEWT 195a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *YEKE* / İH/ “büyük, yüce, ulu, geniş; daha yaşlı, daha büyük; görkemli, heybetli; yetişkin; çok, çokça, bolca.” (Lessing 1960: 431a), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *yeke* “büyük; harika; çok; yetişmiş” (Haenisch 1939: 169), *Ordos i⁴he* “büyük, geniş” (Mostaert 1941: 380a), *Kalmuk ik²* “aynı” (Ramstedt 1935: 205b).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 185; Caferoğlu 1954: 6-8; Özönder 1996: 78.

32. yobap “güçlülük” < Mo. yoba-p

Kodeks Kumanikus'ta *jobap* “güçlülük, zorlukla” (Grønbech 1942: 124) anlamıyla tespit ettiğimiz sözcüğün Moğolca olduğu Poppe tarafından belirtilmiştir: *yobap* “çabayla, zahmetle, güçlülük” < *yoba-* + *-p* < Mo., *Gizli Tarih*, (Yüan-Ch'ao Pi-shi) *coba-* “katlanmak, dayanmak, acı çekmek”, *Hua-yi Ih-yü* sözlüğünde *cobolon* “acı, ıstırap, azap”. (Poppe 1962: 340). Knüppel de Poppe'nin verilerini aynıyla verir (Knüppel 2009: 357).

Clauson *yuba-*: maddesinde bu sözcüğe değinerek sadece bir kez ortaya çıktığını ama *yubat-*, *yuban-* biçimlerine de bakmamız gerektiğini belirtir. Kuzey merkez dil grubu Kırgızcada, Moğolca *cobo-*'dan alıntı sözcük olan *jobo-* “acı çekmek, acı duymak, üzülme” eyleminin bulunduğunu belirtir. Ayrıca Clauson da *yobap* biçimini, burada kaydetmiş ve sözcüğün *Kodeks Kumanikus*'ta “zar zor, güçlülük” anlamlarında bulunduğunu belirtmiştir (Clauson 1972: 872a).

Moğolların Gizli Tarihi'nde sözcük *jobahu* (= *joboğu*) “katlanmak, dayanmak, acı çekmek” olarak kaydedilmiştir (Haenisch 1939: 91).

9. Askerlik ve Savaşla İlgili Terimler

33. bulov “herhangi bir silah; gürz; topuz, çomak” < Mo. bulagu ~ bilagu

Kodeks Kumanikus'ta "herhangi bir silah; belki bir topuz, çomak" (Grønbech 1942: 68) anlamıyla yer alan sözcüğün Moğolca olduğu Poppe tarafından belirtilmiştir. Poppe ayrıca sözcüğün *İbn Mühenna Lûgati*'nde *bulawuu* "değnek, sopa" biçimiyle yer aldığını belirtir (Poppe 1962: 335). Knüppel de aynı bilgiyi verir (Knüppel 2009: 355).

Lessing sözcüğü *BİLAGU I*. "değnek, sopa, çomak; toplu iğne, çivi" olarak kaydetmiştir (Lessing 1960: 103b).

34. **darāğa** "askerî vali" < Mo. *darāğa*

Kodeks Kumanikus'ta tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 81). Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasına bu sözcüğü ele almamıştır. Knüppel ise sözcüğü Kumancadaki alıntı Moğolca sözcükler arasında olması gerektiği belirtir. "yönetici, başkan, vali vb." olarak verdiği sözcüğün TMEN'de IŞ193 s. 319- 323 ve II §980 s. 631'de de Doerfer tarafından incelendiğini gösterir (Knüppel 2009: 358).

Doerfer, *dārūga* "vali, hükümdar adına görevdeki ilçe veya şehir komutanı" anlamındaki sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir (TMEN I, §193, s. 319-323). Räsänen'de de *daruga* biçiminde olup Moğolcadan geçtiği gösterilir (VEWT 133b).

Lessing sözcüğün *DARUG-A* [Farsça. *dārogā*] "şef, üst derecedeki kimse; başkan; kumandan; yönetmen, müdür; ihtiyar" anlamında olduğunu belirtir (Lessing 1960: 234a). Sözcüğe *Moğolların Gizli Tarihi*'nde ise *daruğa* "koruyan, bekçiler, valiler, üst düzey memur" anlamı verilmiştir (Haenisch 1939: 33). Diğer Moğolca sözlüklerde de sözcük şu biçim ve anlamlarda yer alır: Kalmuk *dargv* "aynı" (Ramstedt 1935: 77b), Ordos *Darg, u / Darug, a* "aynı" (Mostaert 1941: 121b, 124b).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 88.

35. **ķarāķul, ķaravul, ķaravulu** "karakol" < Mo. *ķarāķul*

Sözcüğü bu şekilleriyle *Et-Tuhfetu 'z-Zekiyye fi 'l-Luġati 't-Türkiyye* (Atalay 1945: 184)'de, *ķaravul* olarak da *Kitābu 'l-İdrāk li Lisāni 'l-Etrāk*'te (Caferoğlu 1931: 70) tespit etmekteyiz. Csáki, Volga Kıpçak dillerinde Orta Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğü *ķaravil* "karakol, nöbetçi, muhafız, devriye, koruma, gözcü" < Orta Mo. *ķara 'ul* madde başı altında incelemiş ve Moğol döneminin temel askerî terimi olan **ķara.hul* sözcüğünün bir çok dil tarafından alıntılındığını belirtmiştir. Çalışmasında sözcüğün kökünün Moğolca fiil olan *ķara-* "bakmak" olduğunu –*ġul* ekinin ise fiilden isim yapım eki olduğunu da izah etmiştir. (Csáki 2006: 119-120).

Doerfer *ķarāķul* olarak kaydettiği sözcüğün Moğolca olduğunu ve Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir (TMEN I, §276, s. 399-403). Räsänen

de sözcüğün Moğolca *qara-gul* < *qara-* ‘bakmak’tan alıntı olduğunu gösterir (VEWT 235b, 236a).

Osman Nedim Tuna, bu sözcük ile ilgili olarak Türk ve Moğol dillerinde *kara-* “bakmak, gözlemek” fiilinin olduğunu ancak *-gul* ekinin yalnızca Moğolcada birçok örnekle tanıklanan bir ek olması sebebiyle ve bu sözcüğün Eski ve Orta Türkçede tespit edilememiş olmasından sözcüğün Moğolcadan geldiğini ifade eder. (Tuna 1972: 228).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *HARAGUL* “karakol, gözcü, nöbetçi, bekçi, keşif kolu” (Lessing 1960: 933b), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *hara’ul* “gözcü, devriye” (Haenisch 1939: 60), Kalmuk *’harul* “aynı” (Ramstedt 1935: 171a), Ordos *’harul-* “izlemek, gözetlemek” (Mostaert 1941: 341a).

Ayrıca bu sözcük hakkında ayrıntılı açıklamalar için bk. Ölmez 2013: 381 ve Schönig 2000: 152-153; Tuna 1972: 227-228; Özönder 1996: 43.

36. olça “ganimet” < Mo. *olca*

Sadece *Kodeks Kumanikus*’ta *olğa (olca)* olarak tespit ettiğimiz sözcüğün (Grønbech 1942: 177) Moğolca olduğunu Poppe yazısında belirtmiştir. Poppe, Moğolca olan bu sözcüğün *ol-* “bulmak vb.” köküyle ilgili olduğunu *-ca* ekinin sadece Moğolcada bulunduğunu belirtir (Poppe 1962: 337). Knüppel de aynı bilgiyi verir (Knüppel 2009: 356).

Doerfer “ganimet” anlamındaki bu sözcüğün Moğolca olduğunu belirtmiş ve sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini göstermiştir (TMEN I, §27, s. 143-145). Räsänen “(savaşta) bulunan şey, kâr, kazanç, fayda, çıkar, ganimet” anlamlarında olan sözcüğün Moğolcadan geçtiğini gösterir (VEWT 360b).

Csáki de bu Moğolca sözcüğün *ol-* “bulmak, almak, elde etmek” anlamındaki fiile *-ja* fiilden isim yapan ekiyle oluştuğunu belirtmiştir. Ayrıca sözcüğün bilinen en eski şeklinin *Gizli Tarih*’teki “*çöl olja’ur* (çöl edinimi/ilhaki/kazanımı)” olduğu bilgisini de verir (Csáki 2006: 207).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *OLCA* “bulma, buluş; elde etme, gelir, kazanç; kâr, kazanma; ganimet; (savaş) esir(leri)” (Lessing 1960: 610a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *olja* “değerli eşya (ganimet)” (Haenisch 1939: 123), Kalmuk *olz°* “aynı” (Ramstedt 1935: 285a), Ordos *oldžo* “aynı” (Mostaert 1941: 509b), Buryat *olzo* “aynı” (Çeremisov 1973: 353a).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 142-143; Tuna 1972: 235-236.

37. tovulğa “miğfer” < Mo. *doğulğa*

Kodeks Kumanikus'ta kayıtlı olan sözcüğü (Grønbech 1942: 250) Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında inceler ve şu bilgileri verir: *tovulğa* “miğfer, kask, tolga” < Mo. *duğulğa* < **dağulğa* şeklinde gösterir. Sözcüğün *Hua-yi Ih-yü* sözlüğünde *du'ulha*; Halha Moğolcasında *duulga*; Oyratça *doulğa* < **daulğa* < **dağulğa*; Çağatayca *davulğa* < orta Moğolca **dawulğa* ya da *da'ulğa* (Poppe 1962: 339). Knüppel de Poppe'nin vermiş olduğu bu bilgileri çalışmasına aktarmıştır (Knüppel 2009: 357).

Räsänen sözcüğün Moğolca *toğulğan*'dan geçtiğini belirtir (VEWT 497a). Doerfer, TMEN'de *türk* maddesini açıklarken bu sözcüğe değinir. Türk sözcüğünün anlamını “miğfer” ile ilişkilendirerek bunun da *tuluğa* biçimiyle Çince de bulunduğunu izah etmiş ve Moğolca sıklıkla *d-*'nin Türkçe *t-*'ye değişiminin görüldüğünü belirtmiştir (TMEN II, § 888, s. 490).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 90-91; Eren 1999: 410b.

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *TUGULG-A(N)* “Kalay, kurşun” (Lessing 1960: 838b), Buryat *tulga(n)* “aynı” (Çeremissof 1973: 438a), Ordos *t'ulga* “aynı” (Mostaert 1941: 679b).

10. Tıp Terimleri

38. *sahav* “kekeme” < Mo. *sakağu*

Kodeks Kumanikus'ta *sahav* (Grønbech 1942: 212), *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* 'de ise *sakav* (Atalay 1945: 231) biçimiyle yer alan sözcük kaynaklarda “kekeme” anlamından çok “atlarda görülen bir hastalık” anlamıyla yer alır. Knüppel, Poppe'nin Kumancadaki Moğolca sözcükleri incelediği makalesinde yer vermediği sözcüğün, Doerfer'e dayanarak (TMEN II §980 s. 631) Moğolca olduğunu belirtir. (Knüppel 2009: 358).

Doerfer, Poppe'nin Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasındaki bütün sonuçlara katılmadığını belirterek *Kodeks Kumanikus*'taki bazı Moğolca sözcükleri gözden kaçırdığını belirtmiştir. *Kodeks Kumanikus*'taki Moğolca alıntı sözcükler arasında sayılması gereken *ağa*, *darğa*, *mohdağ*, *karav*, *qavursin*, *qurulta*, *sahav*, *salkun*, *siltov*, *töre* sözcüklerini zikrettikten sonra Poppe'nin Moğolca olarak verdiği *amraq*, *bağşi*, *bilev* (Poppe'nin Kaşgari'deki *bilä-* “bilemek” filini gözden kaçırdığını belirtir), *küsemek* (Kaşgari'de 366'da), *karahği*, *soyurğa-*, *tepsi* sözcüklerinin de gerçekte Türkçe olduğunu belirtir (TMEN II §980 s. 631).

Tarihî Kıpçak dillerinde tespit ettiğimiz sözcük “kekeme” anlamında olduğu için biz bu bilgileri değerlendirdik. Éva Csáki'nin Volga Kıpçak dillerindeki *sakau* ile madde başı olarak verdiği sözcük “atların hastalığı” anlamın-

dadır (Csáki 2006: 169-170). Tatarcada “kekeme” anlamında *sakau* sözcüğü mevcuttur (TatRS, 463a).

Räsänen sözcüğün Moğolca *sakaġu* “çıban/ülser”den sözcüğünden geçtiğini belirtir (VEWT 396a). Hasan Eren de *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nde bu sözcüğe yer vermiştir. Burada *sakaġı* “özellikle atlarda görülen ölümcül bir hastalık, ruam” olarak açıklanır; Kazakça, Kırgızca ve Yakutçadaki biçim ve anlamları verilir. Eren, Yakutçadaki sözcüğün başındaki *s-* ‘nin düşmediğine dikkat çekerek sözcük için Moğolca *sakaġu*’dan geldiği yolundaki görüşün düşündürücü olduğunu belirtir (Eren 1999: 350a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *SAHAGU* “ruam hastalığı, sakaġı, at nezlesi, at çıbanı” (Lessing 1960: 677a), Kalmuk *sahū* “yara, çıban”; Ölöt “atlarda görülen hastalık” (Ramstedt 1935: 308b), Ordos *sahū* “burun akıntısı (atlarda görülen hastalık)” (Mostaert 1941: 553a).

39. soġur “kör, tek gözlü, şaşı” < Mo. soġor

Kodeks Kumanikus (Grønbech 1942: 222), *El-Kavānīnu’l-Kulliye li Zabtī’l-Luġati’l-Türkiyye* (Toparlı ve diġer. 1999: 123) ve *Et-Tuġfetu’z-Zekiyye fi’l-Luġati’l-Türkiyye* (Atalay 1945: 240) geçen sözcük Poppe’nin makalesinde ise *soġar bolba* (Poppe 1928: 58) biçiminde geçmektedir. Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri deġerlendirdiği çalışmasında sözcüğü incelemiş ve Moğolcadan alıntı sözcük olduğunu göstermiştir (Poppe 1962: 338-339). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına almıştır (Knüppel 2009: 356-357).

Räsänen *sokur*’u her iki dilde var olan ortak sözcük olarak deġerlendirir (VEWT 426b). Knüppel’in Doerfer’e dayanarak Moğolca sözcükler arasına aldığı sözcüğün Moğolca olup olmadığı konusunda şu görüşler vardır: Osman Nedim Tuna, Moğol dilinin her devrinde kullanıldığını belirttiği bu sözcüğün bu dilin bütün lehçe ve şivelerinde bulunduğunu, Türk dilinde ise Moğolcanın kuvvetli tesiri altında olan kuzey ve doġu şivelerinde görüldüğünü söyler ve sözcüğün Türkçedeki en eski örneğinin Kıpçaklardan daha geriye gitmediğini belirtir. Tuna ayrıca *sokur* ve *sokar*⁴ sözcüklerinin Türk dilinde daha çok “aç gözlü, haris” anlamında kullanıldığını ve bu sözcüklerin aslında *sukur* ve *sukar* biçiminde okunmaları gerektiğini belirtir. Moğol dilindeki “*soġul-* (< *soku-l-*), *soġula-* (< *soku-l-a-*), *soġuy-* (< *soku-yi-*), *soġogla-* (< *soku-g+la-*)” biçimlerinin *soġur*’u kolayca açıklayabileceğini belirtir. şeklinde aktarır. Bu yüzden de Türk dilinin çeşitli şivelerinde bulunan bu sözcüğün Moğolca olması gerektiğini belirtir (Tuna 1973-75: 305).

4 Aslında sözcük *soka* biçimde yazılmıştır. Yanlış yazım olduğu düşüncesiyle *sokar* olarak düzeltiltik.

Éva Csáki “*sukür* “kör” < Orta Mo. *sokor*” biçiminde yer verdiği sözcüğün Türk dilinde ilk kez *Kodeks Kumanikus*’ta ortaya çıktığını belirtir (Csáki 2006: 183). Hasan Eren de sözlüğünde bu sözcüğe yer vermiştir. *sokur* 1. “kör”; 2. esk. “köstebek” anlamlarını verdikten sonra sözcüğün mevcut olduğu Türk dillerini geçtiği şekilleriyle birlikte sıralar. Yakutçada baştaki *s-*’nin öz Türkçe sözcüklerde düştüğü oysa burada sözcüğün Yakutçada *sohhor* şeklinde olan bu sözcüğün *s-*’yi saklamasının düşündürücü olduğunu belirtir. Sözcük hakkında Moğolca *sokur*’dan alındığı anlaşılıyor yorumunu yapar (Eren 1999: 373b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *SOHUR* /*SOHOR* “Kör.” (Lessing 1960: 730a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *sohor* “kör” (Haenisch 1939: 135), Kalmuk *soh^or* “aynı” (Ramstedt 1935: 329b), Ordos *sohor* “aynı” (Mostaert 1941: 581a).

Sözcük hakkında bk. Schönig 2000: 169; Tuna 1973-75: 305.

40. *solagai* “solak” < Mo. *soloğai*

Sözcük *Kodeks Kumanikus*’ta *solağay* [*solagay*] “solak, ‘sol’” (Grønbech 1942: 222) olarak ve *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’l-Türkiyye*’de *solagay* = solak. Krş. D.L.T. – *solamuk* (Atalay 1945: 240) şeklinde yer alır.

Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğün etimolojisini *solağay* “solak” < Mo. *soloğai* < **solakai* “sol, garip/beceriksiz, solak” olarak verir (Poppe 1962: 338). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına almıştır (Knüppel 2009: 356).

Csáki, sözcüğü *sulagay* “sol-(solak)” < Orta Mo. **soloğai* ~ *solakai* krş. Batı Mo. *solağai* olarak göstermiştir. Csáki, bu sözcükle ilgili çeşitli görüşleri sunduktan sonra kendisinin Prof. Ligeti’nin *soluğai* ile ilgili görüşünü kabul ettiğini belirtir. (Csáki 2006: 185).

Clauson sözcüğü *sola:k* maddesinde ele alır ve *sola:k* sözcüğünün muhtemelen *so:l* isminden türemiş fiil olan **sola:-*’dan türemiş isim/sıfat olduğunu, tamı tamına “sol tarafta bulunan” veya bunun gibi bir anlamı taşıdığını ve *solak*’ın aslının muhtemelen Moğolca kökenli *soloğay* “sol, sol el” olabileceğini de belirtir (Clauson 1972: 826a). Doerfer de sözcüğün Moğolca *soloğai* “sol” Türkçeden Moğolcaya geçtiğini belirtir ve diğer Türk dillerindeki şekilleriyle açıklar. Doerfer, “Sözcük, şüphesiz Türkçeden alıntı bir sözcük, çünkü “sol” için alışılmış Moğolca sözcük “*jeşün*”dür.” diyerek sözcüğün aslının Türkçe *sol* olabileceği üzerinde durur (TMEN III, §1302, s. 302-303).

Räsänen sözcüğün kayıtlı olduğu Türk dillerini verdikten sonra onlara Moğolcadan girdiğini belirtir: Moğolca *sola-gai* “solak, beceriksiz” (VEWT 427a). Hasan Eren *solak* maddesini açıklarken diyalektlerde *solak* yerine *so-*

lakay biçiminin yaygın olarak kullanıldığını belirtmiştir: Azerî *solahay*. – No-gayca *solakay*. – Balkarca *solakay*. – Kırgızca *sologoy*. – Kazakça *solakay*. – Karakalpakça *solakay*. – Başkurtça *hulakay*. – Çuvaşça *sulahay* < Moğolca *soluğai, solağai* “solak, sol el ile yapılan” (Eren 1999: 373b)

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *SOLUGAI* “Sol taraf ya da el; solak; garip, aksi; yanlış, hatalı, kabahatli.” (Lessing 1960: 726a), Kalmuk *solğā, solğā* “aynı” (Ramstedt 1935: 330a), Buryat *halgay* “aynı” (Çeremisov 1973: 669a), Ordos *solog, ṡ* “aynı” (Mostaert 1941: 582a).

11. Sosyal Hayat ile İlgili Terimler

41. **karav** ~ **karov** “karşılık, bedel” < Mo. *harıgu*

Sözcük sadece *Kodeks Kumanikus*'ta “karşılık, bedel; ücret; ödül” anlamlarında tespit edilmiş olup sözcüğün yardımcı eylemle kullanımı olan *karav ber-* “ödüllendirmek” kullanımı da bu maddede verilmiştir (Grønbech 1942: 194). Knüppel, Poppe'nin Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında ele almamış olduğu bu sözcüğün de Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında bulunduğunu belirtir. Sözcüğün Doerfer tarafından TMEN II, §980'de de verildiğini belirtir (Knüppel 2009: 358).

Doerfer'in çalışmasında madde başı olarak yer almayan bu sözcük 980. madde içinde verilen Moğolca sözcükler arasında bulunmaktadır (TMEN II, §980, s. 631).

Sözcüğün tespit edebildiğimiz Moğolca biçimleri şöyledir: *HARIGU* “cevap, karşılık, geridönme, geri” (Lessing, s. 937b), Buryat *haryuu* “iade, geri verme, geri yollama; cevap, karşılık” (Çeremisov, 1973: 558b), Ordos *harū* (2) “cevap, karşılık” (Mostaert 1941: 341a).

42. **soyurğal** “lütuf, ihsan, inayet” < Mo. *soyurkal*

Kodeks Kumanikus'ta tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 221). Çince *tsuy* sözcüğüne giden *soyorğal* birçok çalışmada ayrıntılı olarak incelenmiştir. Poppe sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında *soyurğa-* madde başı içinde inceler (Poppe 1962: 338). Knüppel de Poppe'nin *soyurğa-* madde başı altında verdiği bilgileri çalışmasına aktarır. Ayrıca sözcük hakkında yapılmış diğer çalışmalardan da bilgi verir (Knüppel 2009: 356).

Doerfer, *soyurkal* sözcüğünü Çince den Moğolcaya daha sonra **soyurğal* biçimiyle de Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir. (TMEN I, §228, s. 351-353) Räsänen *sojurğa-l* “acıma, merhamet, lütuf” sözcüğünün Komanca ve Çağataycada var olduğunu belirtir ve Moğolca *sojurga-* “merhametli olmak” sözcüğü ile birleştirir (VEWT 426a). Osman Nedim Tuna, bu sözcüğün coğrafi dağılışının Türk dilinin doğu ve kuzey bölgelerini içine aldığını ve söz-

cüğün Eski ve Orta Türkçede bulunmadığını belirtir. Uygurcaya atfedilen kaydın devirden ziyade yazı ile ilgili olduğunu söyler. *Codex Cumanicus*'taki şeklin Türk dili içindeki en eski tanık olması ihtimali üzerinde durarak *Gizli Tarih*'ten itibaren Moğolcanın hemen bütün tarihi devirlerinde *soyurka-* fiilini bulduğumuzu ve canlı Moğol dillerinde de durumun aynı olduğunu belirtir. *-rka-* ve *-l* eklerinin Moğolcada çokça ama Türk dillerinde nadir olduğunu ifade ederek ekin fonksiyonunun açık olarak bu dilde bilindiğini ve sözcüğün kökünün sadece Moğolcada mevcut olduğunu (*soyu-*: aydınlan-, ileri götürül-mek) belirtir (Tuna 1972: 240)

Mehmet Ölmez de “Dil Verileri Işığında *soyurgical* ve Kökeni” adlı yazısında sözcüğü ayrıntılı bir şekilde incelemiştir. Bu çalışmada sözcüğün anlamını, geçtiği kaynakları, sözcüğün etimolojisini, bu belgenin kimlere verildiğini, bu belgelerin biçim ve içerik olarak niteliğinin neler olduğu gibi pek çok soruya yanıt bulabiliyoruz. Ölmez, Elhanlılar döneminde yaygın olarak kullanıldığı belirttiği *soyurgical* sözcüğünün Çince bir sözcükten Uygurca *+rka-* ile eylem yapıldığını ve bu sözcüğün Buddhist Uygur metinlerinde daha çok “acımak, merhamet etmek, şefkat göstermek” anlamlarında kullanıldığını belirtir. Bu eyleme getirilen Moğolca *-l* ekiyle de adlaştırıldığını izah etmiştir (Ölmez, 2010: 173.)

Sözcüğün tespit edebildiğimiz Moğolca biçimleri şöyledir: *SOYURHAL* “*soyurha-* fiil ismi; lütuf, ihsan, bağış, iyilik.” (Lessing 1960: 724b), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *soyurhal* “lütuf, merhamet, hediye, ödül” (Haenisch 1939: 136), Buryat *soyorhol* “aynı” (Çeremisov 1973: 390a).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Schönig 2000: 170; Korkmaz 2008: 52; Özönder 1996: 46.

43. nöger “yoldaş, arkadaş” < Mo. *nökör*

Sözcük Kıpçak sözlüklerinde *Kodeks Kumanikus* (Grønbech 1942: 172), *Ed-Durretu'l-Muđā fi'l-Luğati't-Türkiyye* (Toparlı 2003: 100) ve *Et-Tuħfetu'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye* 'de (Atalay 1945: 220) belirlenmiştir. Poppe sözcüğü Kumancadaki Moğolca alıntı sözcük olarak değerlendirmiştir (Poppe 1962: 336). Aynı bilgiler Knüppel tarafından da verilmiştir (Knüppel 2009: 355).

Doerfer **nökär* “arkadaş, yoldaş” anlamındaki bu sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiği belirtir (TMEN I, §388, s. 521-526) Räsänen'in çalışmasında *nökör* biçiminde ve aynı anlamda kayıtlı sözcüğün Moğolcadan alıntı olduğu gösterilir (VEWT 355a). Éva Csáki, *nögär* “yoldaş, arkadaş, dost” < Orta Mo. *nökör* şeklinde aldığı sözcükle ilgili ayrıntılı bilgi vermiştir (Csáki 2006: 162).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *NÖKÜR* “arkadaş, dost, yoldaş; koca” (Lessing 1960: 593b), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *nokor* “arkadaş, dost, yoldaş” (Haenisch 1939: 119), Kalmuk *nök*: “aynı” (Ramstedt 1935: 279b), Buryat *nüher* “aynı” (Çeremisov 1973: 335a), Ordos *nö* “hör” “aynı” (Mostaert 1941: 498a).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Schönig 2000: 141-142; Tuna 1972: 235; Eren 1999: 301a.

44. **kurulta** “kurultay” < Mo. *kurilta*

Kodeks Kumanikus’ta geçmektedir (Grønbech 1942: 204). Poppe, Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında sözcüğü ele almamıştır. Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında bu sözcüğe de yer veren Knüppel, sözcüğün Doerfer tarafından da (TMEN II §980 s. 631) *Kodeks Kumanikus*’taki Moğolca alıntılar arasında değerlendirildiğini belirtmiştir (Knüppel 2009: 358).

Doerfer *kurilta* sözcüğünün Moğolcadan Türkçeye geçen bir sözcük olduğunu belirtir (TMEN I, §305, s. 435-437). Räsänen, Moğolcadan alıntı olan sözcüğü Moğolca *kurilta(y)* “toplantı” < *kuri* “toplanmak, bir araya gelmek” şeklinde açıklar (VEWT 304a-304b). Tuna, “Osmanlıcada Moğolca Alıntı Sözcükler” adlı makalesinde *kurultay* sözcüğünün kökü olan *kuri-*, *kura-* “toplamak, yığmak, bir araya getirmek” eyleminin Moğolcaya ait olduğunu belirtir ve yine aynı dilde *kurilda-*, *kurulda-* “bir araya gelmek, toplanmak” manalarında eylemin bulunduğunu ifade eder. Buna göre *kuri-l+tai* ve *kuri-lta-i* şeklinde iki şekilde izahının mümkün olduğunu açıklar. Bu çözümlerde görülen eklerin ve *kuril*, *kural* sözcüklerinin Moğolcaya mahsus olduğunu düşünür (Tuna 1972: 231).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *HURAL-TA* “toplantı, meclis, kongre, kurul” (Lessing 1960: 988a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *huril(ta)* “toplantı” (Haenisch 1939: 72), Ordos *huralt’ä* “aynı” (Mostaert 1941: 371b).

Sözcük hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Schönig 2000: 158; Eren 2003: 182.

45. **töre** “âdet, örf” ~ Mo. *törö* (?)

Kodeks Kumanikus’ta *töre* “âdet, örf” (Grønbech 1942: 251), *Kitâbü’l-İdrak Li-Lisâni’l Etrâk*’te *dürä* “kanun, türe” (Caferoğlu 1931: 37) ve *Et-Tuhfetü’z-Zekiyye fi’l-Luğati’l-Türkiyye*’de *tür* “türe, âdet” ve *türe* “türe, âdet” (Atalay 1945: 267) olarak tespit edilmiştir. Poppe tarafından Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında incelenmeyen sözcük, Knüppel’in çalışmasında Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında verilmiştir, ya-

zar ayrıca sözcüğün Doerfer tarafından da TMEN I, §134; TMEN II, §980 maddelerinde ele alındığını belirtir. (Knüppel 2009: 358).

Doerfer sözcüğü *törö* “hukuk?” Türkçe, Moğolca < Türkçe olarak göstermiştir (TMEN I, §134, s.264-267). Ancak 980. maddede saydığı *Kodeks Kumanikus*’taki Moğolca alıntı sözcükler arasına bu kelimeyi de almıştır (TMEN II, §980, s. 631). Räsänen sözcüğün akrabalığının ana döneme değin gittiğine işaret etmiştir (VEWT 495a). Clauson *törü*: (*törö*;) maddesinde sözcüğün *döre/töre* olarak Moğolcada ilk dönem alıntı sözcük olduğu belirtir (Clauson 1972: 531b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *TÖRÜ* (Uygurca *törü*’den) *töre* (millî, geleneksel ya da oluşturulmuş); güç; düzen, rejim; yönetim, hükümet, devlet” (Lessing 1960: 835b), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *dore* (= *tore*) “hukuk” (Haenisch 1939: 37), *tore* (=dore) “kural, norm, örf, şartlar” (Haenisch 1939: 151), Kalmuk *törö* “aynı” (Ramstedt 1935: 407a), Ordos *t’örö* “aynı” (Mostaert 1941: 675a).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Schönig 2000: 182.

46. *tuḡovul* “izhar, beyan; gösteri” krş. Mo. *tungalaḡ*

Kodeks Kumanikus’ta *tuḡovul* “miting, gösteri” anlamıyla tespit edilmiştir (Grønbech 1942: 254). Poppe’nin Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında yer almayan sözcüğü Knüppel Kumancadaki Moğolca sözcükler arasında değerlendirir (Knüppel 2009: 358).

Doerfer’in sözlüğünde *tuḡovul* sözcüğü geçmese de, şekil ve anlam itibariyle aynı kökten olduğunu düşündüğümüz *tuḡal* sözcüğü bulunmaktadır. Anlamını “ilan, bildiri, duyuru” olarak verdiği sözcük için Çinceye geçtiği bilgisini soru işaretiyle vererek sözcüğün kökeninin Çince olduğu bilgisine şüphe ile yaklaştığını gösterir (TMEN I, §132, s. 259-260).

Sema Barutçu Özönder’in, Ali Şir Neyayi’nin *Muḡāketü’l-Luḡateyn* adlı eserini incelediği çalışmasında *tunḡal* sözcüğü geçmektedir. Özönder sözcüğü *tunḡal* < Mo. “celb (asker için)” olarak verdikten sonra sözcüğün *Abuşka*, *Lugat-i Çaḡatay ve Türkî-yi Osmanî* ve P. de Courteille’nin *Dictionnaire turc-oriental*’de *tunḡal* olarak geçtiğini belirtir ve buradaki anlamlarını da yazar. Ayrıca sözcüğü Radloff’un *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte*’de *tonḡal* (Uygur Türkçesi) şeklinde bulunduğunu ve bu madde ile karşılaştırabileceğimizi belirtir. Sözcüğün << Mo. *tungga-l* “haberi öteye iletme, ilân” şeklinden geçtiğini ilave eder (Ayrıntılı izah için bk. Özönder 1996: 47).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *TUNGGAG* “ilan, beyan, bildiri; rapor; emir, buyruk” (Lessing 1960: 842a) ayrıca *TUNG-*

GALAG “temiz, saf; duru, saydam, berrak, şeffaf, net; açık” (Lessing 1960: 842b) sözcüğü de bu sözcük ile ilgilidir. Kalmuk *tunḡāhv* (Ramstedt 1935: 410b) ve *tunḡ.āG* (Ramstedt 1935: 410b); Buryat *tungalag* (Çeremisov, 1973: 436a) ve *tungag* (Çeremisov, 1973: 436a); Ordos *t'ünḡ alaḡ* (Mostaert 1941: 681b).

B. Eylemler

47. *abra-*, *-r* “korumak, savunmak” < Mo. *abura-*

Sadece *Kodeks Kumanikus*'ta bulunan sözcüğün (Grønbech 1942: 27) Moğolca olduğu Poppe ve Knüppel tarafından belirtilmiştir (Poppe 1962: 334; Knüppel 2009: 354).

Räsänen *abu-ra-* “kurtarmak, korumak, esirgemek” dan alıntı olduğunu belirtir (VEWT 2b). Éva Csáki, *abra-* “muhafaza etmek, korumak, kurtarmak, ilgilenmek/iyileştirmek” madde başıyla yer verdiği sözcüğün Mo. *abura-* dan geldiğini belirtir. Csáki, sözcüğün Moğolcada *abuḡad*, *abuḡsan*, *abulaḡa*, *abun* gibi türevlerinin olmasından dolayı sözcüğün kökünün *abu-* olması gerektiğini ve son ek *-ra*'nın eklendiğini belirtir. Fiil olarak Volga Kıpçak diyalektlerinde iyi bilindiğini söylediği bu sözcüğün bu fiilden türemiş isim olarak sadece Karaçay-Balkar dilinde yaşadığını belirtir (Csáki 2006: 26).

Hasan Eren, sözcüğün anlamını “*abramak* 1. başarmak.; 2. (deniz taşıtları için) yönetmek, kullanmak” şeklinde vermiştir. O da sözcüğün kökeni olarak < Moğolca *abura-* “yardım etmek, korumak, kurtarmak” fiilini gösterir. Sözcüğün Kumancada *abra-* olarak kaldığını ve Yakutçada *abrā- ~ abirā-* “yardım etmek, “kurtarmak” biçiminin de Moğolcadan alındığını Çuvaşçada ise *upra-* “korumak” olarak kullanıldığını kaydeder (Eren 1999: 1b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *ABURA-* “korumak, kurtarmak, yardım etmek, serbest bırakmak, hayat kurtarmak; saklamak” (Lessing 1960: 6b), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *aburaḡu* “yardım etmek, kurtarmak, korumak” (Haenisch 1939: 2), Kalmuk *awrḡw* “aynı” (Ramstedt 1935: 20a), Buryat *abarḡa* “aynı” (Çeremisov 1973: 21b), Ordos *awıra-* (Mostaert 1941: 38a-b)

48. *arçıla-* “kavgaya son vermek, anlaşmazlığı çözmek” < Mo. *arçıla-*

Kodeks Kumanikus'ta *arçyla-* şeklinde tespit edilmiş olan sözcük için “kavgaya son vermek, anlaşmazlığı çözmek” anlamları verilmiştir (Grønbech 1942: 40).

Mukaddimetü'l Edeb'deki anlamını “aracılık” olarak veren Poppe, Moğolcadaki anlamını da “iletmek, arabulucu olmak” olarak verir (Poppe 1962: 334). Knüppel ise Poppe'nin verdiği bilgileri aynıyla aktarır (Knüppel 2009:

354). Csáki, sözcüğü *arči-* > *ärče-* “temizlemek, arındırmak” < Orta Mo. *arči-* madde başı altında ele alır. Burada *Kodeks Kumanikus*’ta da *arčilarmen* maddesinin olduğuna dikkat çekerek Grønbech’in bu sözcüğün Moğolca olduğu yönündeki düşüncesini belirtir. Csáki ayrıca bu sözcüğün *arča* ile ilgili olabileceği üzerinde durur (Csáki 2006: 35).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *ARÇILA-* “göz kulak olmak, bakmak, dikkat etmek” (Lessing 1960: 51a), Kalmuk *artšlhw* “korumak, savunmak” (Ramstedt 1935: 15b), Buryat *aršalha* “kurtarmak” (Çeremisov 1973: 61a-b).

49. *asra-* “bakmak, beslemek” < Mo. *asara-*

Kodeks Kumanikus (Grønbech 1942: 42) ve Poppe’nin *Tercüman*’dan derlediği Moğolca sözcükler arasında (*asaraba* Poppe 1927: 1256) tespit edilmiştir. Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında bu sözcüğü de ele almış ve sözcüğün Mo. *asara-*’ dan geçtiğini belirtmiştir (Poppe 1962: 334). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına almıştır (Knüppel 2009: 354).

Doerfer *asara-* “merhamet sahibi olmak” sözcüğünün Moğolca olduğunu ve **asra-* “beslemek” anlamındaki sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir (TMEN I, §20, s. 130-131). Räsänen’de de *asara* sözcüğünün Moğolcadan alıntı olduğu gösterilmiştir (VEWT 29b). Clauson’da bu sözcüğün kökü olarak düşünülen *aša:-* maddesi bulunmaktadır. Burada *aş* isminden türemiş fiil olduğu ve fiziki anlamda “ye-”; bazen de mecazî olarak “tüketmek, tahrip etmek” anlamlarına geldiğini belirtir (Clauson 1972: 256b). Éva Csáki, *asara-* “korumak” < Orta Mo. *asara-* olarak verdiği sözcüğün kökeni Türk dilinde *aša-* “(yemek) yemek” fiiline Moğol dillerinde fiil biçimleri türeten pekiştirici bir ek olan *-ra* ekinin eklenmesiyle oluştuğunu söylemiştir. Bunun diğer alıntı fiillerde de keşfedilmesi kolay bir Moğol işareti olduğunu eklemiştir ve *asara-* bu yeni formuyla birkaç Türk dili ve Tunguz dilleri tarafından geri alıntılındığını belirterek Kumancada, Karaimcede, Çuvaşçada Moğolca alıntı sözcük olduğunu izah eder (Csáki 2006: 37).

Mehmet Ölmez “On Mongolian *asara-* “to nourish” and Turkish *aša-* “to eat” From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages” adlı çalışmasında bu sözcüğü ayrıntılı olarak incelemiştir. Ölmez, burada *aş*, *aša-* ve *asara-* arasındaki ilişki üzerinde durmuştur. İlk olarak Moğolca *asara-* fiilinin Türkçe *aş*’a giden bir **asa* ile herhangi bir ilginin bulunamadığını belirtir. Eğer Türkçe ünsüzle biten bir sözcükten Moğolca alıntı yapılacaksa bu alıntılanan sözcüğe bir ünlü eklendiğini kuralının iyi bilindiğini belirttikten sonra bunu destekleyen örnekleri sıralar. İkinci olarak sözcükteki son ekin isimden fiil yapım eki olduğunu vurgular: **asa+ra-* olarak. Aynı sonekin Çağatay Türkçe-

sinde de benzer işlevde görüldüğünü de belirtir (*muğra*- “sıkıntıda olmak, üzgün olmak” < *muğ* “üzüntü, tasa” gibi.) Moğolca *asara*- fiilinin Türkçeye 13. yüzyılın ilk yarısından sonra tekrar girdiğini belirtir. Türk dilindeki biçimlerinin Eski Uygurcadaki *asıra*- ve Modern dillerdeki gibi (Tuvaca *azıra*-) gibi çoğunluklu *-a*- yerine *-ı*- şeklinde olduğunu aktarır (Ölmez 2007: 237-247).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *ASARA*- “esirgemek, merhamet etmek, acımak; bakmak, yetiştirmek, büyütmek, beslemek, hayırına desteklemek; korumak; velinimet veya hayır sahibi olmak; sevmek” (Lessing 1960: 56b), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *asaraħu* “sağlamak, temin etmek, göz altına almak” (Haenisch 1939: 9), Kalmuk *asřħw* “aynı” (Ramstedt 1935: 16b), Buryat *asarha* “aynı” (Çeremisov 1973: 63a), Ordos *asara*- (Mostaert 1941: 32b).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Schönig 2000: 65-66; Ölmez 2014: 200-201.

50. büsre- /büsüre- “teşekkür etmek, beğenmek, onaylamak” < Mo. *bü-sire-/bisire-*

Kodeks Kumanikus’ta “onaylamak, uygun görmek, tasdik etmek” (Grønbech 1942: 71) anlamlarıyla tespit edilmiş olan sözcüğün Moğolca olduğunu Poppe belirtmiştir. (Poppe 1962: 335). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgilere çalışmasında yer verir (Knüppel 2009: 355).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *BİSİRE*- “inanmak, güvenmek, saygı göstermek, tapmak; çok sevmek, tapınmak, hayranlık duymak; saygı duymak, itibar etmek” (Lessing 1960: 106b), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *büsiregu* “duygulanmış olmak, şükür duymak” (Haenisch 1939: 24), Kalmuk *bisřħw*, *bišřħw* “aynı” (Ramstedt 1935: 46a), Ordos *Bisire*- “inanmak, güvenmek, iman etmek” (Mostaert 1941: 70b).

51. eremsi-, -r “övünmek” < Mo. *eremsi-*

Sadece *Kodeks Kumanikus*’ta bulunan sözcüğe (Grønbech 1942: 92) Poppe, Kumancadaki Moğolca sözcükleri incelediği makalesinde değinmiştir (Poppe 1962: 336). Knüppel, Poppe’nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına almış ve yeni bir bilgi eklememiştir (Knüppel 2009: 355).

Räsänen de Moğolca *erem-si* “bir şeye alışmak, şımarık/nazlı olmak” anlamlarındaki sözcükten alıntı olduğunu belirtir (VEWT 46b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *EREMSİ*- “umut etmek, güvenmek; cesaretlenmek, çalım satmak, kibirli ve küstah olmak; alışkın olmak; mal veya çevresinin avantajlarından usulsüz olarak yararlanarak ceza almadan hareket etmek” (Lessing 1960: 323a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *eremšigu* “bir insan olarak hareket etmek” (Haenisch 1939: 45), Kalmuk *eremšihw* “aynı” (Ramstedt 1935: 126b).

52. erkelen- “yumuşak/tembel/üşengeç olmak, şımartılmış/güzel ama yapmacıklı” < Mo. *erkele-*

Kodeks Kumanikus'ta “nazlı alışmış, şımartılmış olmak” anlamlarında yer alır (Grønbech 1942: 93). Sözcüğün Moğolcadan alıntı olduğunu belirten Poppe Mo. *erkele-* “okşamak/okşayaraksevmek/sevme, oynamak” sözcüğünden alıntı olduğunu gösterir. Etimolojisinin ise *erke* “güç, kuvvet” ile ilgili olmadığını açıklar (Poppe 1962: 336). Knüppel de Poppe'nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına alarak onun görüşünü paylaşır (Knüppel 2009: 355). Csáki *irkälä-* “şımartmak/bir dediğini iki etmemek” < Orta Mo. *erkele-* olarak aldığı madde başında bu sözcüğün *erke*'den türemiş (krş. Moğolca *erke* > *erkele-*) biçim olduğunu belirtir. Karaçaycada *erke* “şımarık, nazlı” anlamlarında olan sıfatın büyük ihtimalle Orta Moğolcada alıntı sözcük olduğunu belirtir. Sözcükte Türkçe ettirgenlik eki *-t-* yardımı ile fiil yapıldığını (*erke-le-t-*) gösterir. Sözcüğün kökünün belki de Moğolcada alıntı olan Eski Türkçe *erk* olduğunu fakat daha sonra Türk dillerine sözcüğün sonuna eklenen son ünlülü şekliyle geçtiğini izah eder (Csáki 2006: 101).

Doerfer de **erke* “şımartılmış/bir dediği iki edilmeyen” anlamındaki sözcük için Moğolca kaydını düşmüştür. (TMEN I, §65, s. 189-190).

Moğolca sözlüklerde *erkele-* köküyle yer alan sözcüğün tespit edebildiğimiz biçim ve anlamları şöyledir: *ERKELE-* “Gücünü kullanmak; sorumlusu olmak, idare etmek, hâkim olmak, hükmetmek; (anne babaya) sevgi ve muhabbet göstermek; (çocuklar) oynamak” (Lessing 1960: 329b), Kalmuk *'erkh̄h̄* “hüküm sürmek, birine hükmetmek” (Ramstedt 1935: 125a), Ordos *'er^khele-* “aynı”, *er^khile-* “aynı” (Mostaert 1941: 246b), Buryat *erhelhe-* “sevmek, okşamak; rahatına bakmak” (Çeremisov 1973: 774a).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Schönig 2000: 97-98.

53. kada- “çivilemek, mıhlamak; bağlamak” < Mo. *hada-*

Kodeks Kumanikus'ta tespit edilmiş sözcüğü (Grønbech 1942: 189) Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükler arasında değerlendirmiştir: *kada-* “çivilemek, tutturmak” < Mo. *kada-* “dikmek, çivilemek”...Poppe, sözcüğün Çağatayca, Troki ile Karayımca, Volga Tatarcası, Kırgızca, Kazakça, Telengit dili, Altay, Lebed, Sagay gibi dillerde *kada-* “batırmak, sokmak, saplamak, çakmak, çivi çakmak, çivilemek” anlamı ile Moğolcadan alındığını çünkü sözü edilen dillerden bazılarının d-y, bazıları ise d-z dili olduğunu izah eder. Yani fonetik olarak Sagay dilindeki *qaza-* ve *qazal-* kurallı birer denklik olup buna karşılık Küerik dilinde bir alıntı olduğunu çünkü Küerik dilinin bir *azak* dili olmasına karşın sözcüğün burada *kayal* biçiminde bulunduğunu belirtir (Poppe 1962: 337). Knüppel de Poppe'nin verdiği bilgileri çalışmasına eklemiş, yeni bir bilgi eklememiştir (Knüppel 2009: 356).

kada- eyleminin kökeniyle ilgili farklı düşünceler vardır. Zühal Ölmez çalışmasında⁵ konuyla ilgili kısaca şu bilgileri verir: “Doerfer’e göre sözcüğün yaygın kullanımı, türevlerinin çok olması ve İlk Moğolcada görülmemesi Türkçe olduğunu göstermektedir (TMEN III, §1435). Osman Nedim Tuna ise, *-d-* sesinden dolayı sözcüğün Türkçe olduğu görüşünü savunur (Tuna, 1976: 297). Sözcüğün Moğolca olma olasılığı daha kuvvetlidir. Sözcük eğer Türkçe olsaydı *-d-* > *-y-* ses değişimine uğrayarak Çağatay grubu Türk dillerinde *-y-* ile bulunması gerekirdi” (Ölmez, 2005).

Bu bilgilere dayanarak sözcüğün Moğolca olma olasılığının yüksek olmasından dolayı çalışmamızda Moğolca olarak değerlendirdik.

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *HADA-* “kakmak, çakmak, sokmak, vurup kakmak; çivilemek, mıhlamak; soy kütüğüne birinin adını yazmak; bir metne bir şey eklemek; saplanmak, batmak” (Lessing 1960: 902a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise *hada’asun* “çivi, mih” (Haenisch 1939: 92), *Kalmuk* ²*had’hv* “aynı” (Ramstedt 1935: 158b), *Buryat hadaha* “çivilemek, mıhlamak” (Çeremisov 1973: 530b), *Ordos haDa-* “aynı” (Mostaert 1941: 321a).

Sözcük için ayrıca bk. Özönder 1996: 120; Schönig 2000: 148.

54. **mahta-** “övmek” < Mo. *magta-*

Sözcük *Kodeks Kumanikus*’ta “övmek, methetmek” (Grønbech 1942: 162), *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de ise hem isim hem de fiil şekilleriyle *makta* “övmek, metih” ve *makta-* “övmek, öğüştürmek, methetmek” olarak yer alır (Atalay 1945: 216). Poppe Kumancadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği yazısında *mahta-* “övmek, methetmek” sözcüğünün Mo. *mağta-*’dan alındığını gösterir. Türkçe sözcüklerin orijinalde *m* ile başladığından bu sözcüğün alıntı sözcük olduğunu belirtmiştir (Poppe 1962: 336). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgilere çalışmasında yer vermiştir (Knüppel 2009: 355).

Csáki sözcüğü *makta-* “övmek, methetmek” < Orta Mo. *makta-* şeklinde göstermiştir. Tatarcada, Başkurtçada hem de Karaçay-Balkar dillerinde önses-
teki *m-* nedeniyle Moğolca alıntı sözcük olduğunu düşünebileceğimizi belirtir (Csáki 2006: 143-144). Csáki’nin çalışmasında Buryat dışında diğer Moğol dillerindeki biçimleri görebiliriz. Buryat’ta da *magta-* “övmek” (BurRs, 1973: 290a) olarak bulunur. Sözcük, Osman Nedim Tuna tarafından da ele alınmıştır. Tuna da sözcüğün Osmanlıcada da *makta-* “öğmek, medhetmek” anlamında

5 Zühal Ölmez, “Mongolic Words in the Works of Nava’i”, *Anatolia Melting Pot of Languages Symposium*, İstanbul (27-29 Mayıs 2005) (Yayımlanmamış Bildiri).

bulduğunu ve sözcüğün Moğolcadan Osmanlıcaya geçtiği belirtir (Tuna 1972: 232-233).

Sözcük Moğolcada şu biimlerde yer alır: *MAGTA*- “methetmek, övmek, yüceltmek, göklere çıkarmak, yere göğe koyamamak” (Lessing 1960: 520a), Kalmuk *makt^{ph}* “aynı” (Ramstedt 1935: 254b), Buryat *magtaha* “aynı” (Çeremisov 1973: 290a), Ordos *maĠ ‘t ‘a-* “aynı” (Mostaert 1941: 449b).

Sözcük için ayrıca bk. Schönig 2000: 134-135.

55. tokta- “sabit olmak, durmak.” < Mo. *toġta-*

Fiil, *Et-Tuhfetu ‘z-Zekiyye fi ‘l-Luġati ‘t-Türkiyye* ’de geçmektedir (Atalay 1945: 260). Éva Csáki, sözcüğü madde başında *tukta-* “durmak/durdurmak; beklemek/bekletmek” < Orta Mo. *tokta-* olarak göstermiştir. Csáki, sözcük hakkındaki toplamış olduğu verileri paylaştıktan sonra sözcüğün ayrıca Volga Kıpçak dillerinde metatez ile de bulunduğunu belirtir. Moğol döneminden önce Türk dillerinde sözcüğü bulamadığımızı açıklar (Csáki 2006: 201).

Doerfer **tokta-*, *tohta-* “sabit olmak, kesin olmak” eyleminin Türkçeye Moğolcadan geçtiğini belirtir (TMEN I, §141, s. 272-273). Räsänen Çağataycadaki *tokta-* eylemini Mo. ~ *toġta-ga* “durdurmak” ile birleştirir (VEWT 485b).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *TOGTA-* “Durmak, dinmek, istirahat etmek; yerleşmek, hareketsiz kalmak; ayarlamak, sınırlamak, dengelemek; saptamak ya da yeleştirmek; belirlemek, bir sonuca ya da bir karara varmak; pekiştirmek, kesinleştirmek; karar vermek” (Lessing 1960: 815a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise *tohtaġu* “emin olmak, sabit kalmak” (Haenisch 1939: 150), Kalmuk *toktāġv* “aynı” (Ramstedt 1935: 398b), Buryat *toġtoġo* “yerleştirmek, koymak” (Çeremisov 1973: 424a), Ordos *DoĠ ‘t ‘o-* (Mostaert 1941: 148a).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Schönig 2000: 180-181.

56. tuġa- “bildirmek, ilan etmek” < Mo. *tuġa-*

Sadece *Kodeks Kumanikus*’ta tespit ettiğimiz (Grønbech 1942: 254) sözcüğün kökenini Poppe şöyle açıklar: Mo. *tuġa-* “açıklamak, anlatmak; ilan etmek, bildirmek” eylemi, *tun-ġa-*’dan gelir. Ettirgen *tun-ga-* eylemi *tun-* “açık hale getirmek, net olmak; açık olmak” eyleminden türemiştir (Poppe 1962: 339). Knüppel de aynı görüşü paylaşmıştır (Knüppel 2009: 357).

Doerfer, *tungġāl* maddesinde yer verdiği *tuġa-* “ilan etmek, bildirmek” sözcüğünün Çince den Moğolcaya geçtiğini kaydetmiştir (TMEN I, §132, s. 259-260).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *TUNGGAG-LA-* “bildirmek, ilan etmek, herkese söylemek, açıklamak” (Lessing 1960: 842a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *tunğahaḥu* (= *tunğha’ahu*) “başkalarına vermek, bildirmek” (Haenisch 1939: 155), Kalmuk *tunğāhn* “aynı” (Ramstedt 1935: 410b), Ordos *t’uṅgā-* (Mostaert 1941: 681b).

57. yada- “yorulmak” < Mo. *yada-*

Kıpçak sözcüklerinden sadece *Kodeks Kumanikus*’ta (Grønbech 1942: 109) geçen sözcüğün Türkçeye Moğolcadan geçtiği Poppe tarafından belirtilmiştir (Poppe 1962: 340). Kumancadaki Moğolca alıntılar hakkında ikinci bir çalışma yapan Knüppel de sözcük hakkında farklı bir bilgi vermez (Knüppel 2009: 357).

Éva Csáki *yada-* “(yorgunluktan) tükenmek” < Orta Mo. *jada-* biçiminde madde başı olarak aldığı sözcük için toplamış olduğu verileri sunduktan sonra Serruys’tan *yada-*’ın Moğolcada *čida-* fiilinin zıttı anlamına geldiğini öğrendiğimizi, sözcüğün Mançu-Tunguz dilleri tarafından alıntılandığını ve Schönig’in de ilk Kıpçak kaynağı *Kodeks Kumanikus*’ta *yada-* olarak “yorulmak” anlamında gösterdiğini belirtir (Csáki 2006: 101-103).

Doerfer de *yada-* “zayıflatmak” sözcüğünün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini belirtir (TMEN I, §403, s. 550-551). Räsänen Moğolca *jada-* “bir şeyi yapabilecek durumda olmamak, yoksulluk içinde yaşamak” sözcüğünü Türkçeye ortak sözcük olarak değerlendirir (VEWT 177a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *YADA-* “dayanıklılığı ve gücü olmamak; bıkmak; ihtiyacı olmak; acı çekmek; yapamamak, muktedir olmamak” (Lessing 1960: 422a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *yadaḥu* “gücü olmamak” (Haenisch 1939: 168), Kalmuk *jad^{ph}* “aynı” (Ramstedt 1935: 213a), Ordos *jaDa-* “aynı” (Mostaert 1941: 391b).

Sözcüğün Batı Oğuzcasındaki verileriyle ilgili bilgi için bk. Schönig 2000: 184-185; Tuna 1972: 243-244. *yada-* Çağatay sahası metinlerinde de geçmektedir. *Muhakemetü’l Lugateyn*’deki yüz eylemden biri olan *yada-* için bilgi verilir (Özönder 1996: 153).

58. yasa- “düzenlemek” < Mo. *yasa-*

Sadece *Et-Tuhfetu’z-Zekiyye fi’l-Luğati’t-Türkiyye*’de (Atalay 1945: 280) tespit ettiğimiz sözcük, Mo. *casa-* “düzenlemek” eyleminden Türkçeye ve Farsçaya geçmiş; her iki dilde de *yasa-* “düzenlemek, düzene sokmak” biçimiyle yer almıştır. (TMEN IV, §1794, s. 92). Doerfer’in verdiği bilgiye göre Türkçedeki *yasa-* sözcüğü Moğolcaya geri ödünçleme olarak geçmiş ve kimi Moğol dillerinde *yasa-* biçimiyle yer almıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. TMEN IV, §1794, s. 95).

Räsänen iki ayrı maddede yer verdiği sözcüğün Hakas ve Sayan dillerindeki *çaza-* biçiminin Mo. *casa-*'dan, Mo. *casa-*'nın da Türkçe *yasa-*'dan geldiğini belirtir (VEWT 101b). *yasa-* madde başıyla Türkçedeki biçimlere yer verdiği diğer bir madde de yine sözcüğün Türkçeden Moğolcaya geçtiğini söylemiştir (VEWT 191b).

Clauson ise “inşa etmek, kurmak, ayarlamak, planlamak, sıraya koymak” anlamlarını verdiği *yasa-* eyleminin Moğolca olduğunu belirtir ve Türkçede XIII. yüzyılın sonu ya da XIV. yüzyıla kadar görülmediğini söyler ve sözcüğün ilk kaydedildiği tarih olarak XIII. yüzyılı soru işaretiyle verir Ayrıca *Eski Türk Yazıtları*'nda yanlışlıkla *yasar* okunan fiilin *aysar* olarak okunması gerektiğini belirtir: “öd teñri: aysar (*yasar* değil) kişi: oğlu: ögelı: törü:miş”. Böylece *yasa-* fiilinin bu metinde tanıklanmadığını da görmüş oluyoruz. (Clauson 1972: 974a).

Mehmet Ölmez “*Moğolların Gizli Tarihi ve Söz Varlığı Üzerine*” adlı çalışmasında⁶ *Moğolların Gizli Tarihi* için Haenish'in metni ile sözlüğünü ve Moğolca uzmanların yeni yayınlarını dikkate alarak Eski ve Orta Türkçe metinlerin dilini *Moğolların Gizli Tarihi* ile sözlüksel olarak karşılaştırdığını ve bu karşılaştırmanın sonucunda dört başlık ortaya çıktığını belirtir: “1. Türk dillerinden Moğolcaya geçen sözcükler, 2. Her iki dildeki ortak alıntılar, 3. Moğolcadan Türk dillerine geri gelen Türk soylu sözcükler, 4. Moğolcadan Türk dillerinde geçen Moğol soylu sözcükler”. Burada değerlendirmiş olduğumuz *yasa-* fiili Moğolcadan Türkçeye geçen sözcükler bölümünde *casa*, *casag*; *casa-ku*; *casal* madde başında incelenmiştir. Sözcükle ilgili verileri sunduktan sonra Ölmez, ayrıca Clauson'un da izah ettiği “bir dönem Eski Türk Yazıtları'nda yanlış olarak *yasa-r* okunan eylemin *ay-sar* olarak düzeltilmesi gerektiğini” dolayısıyla runik harfli metinlerde Moğolca *yasa-* fiili görülmediğini vurgular (Ölmez 2013: 381).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *CASA-* “Sıraya koymak, düzenlemek, düzeltmeler yapmak, onarmak; geliştirmek; donatmak, süslemek; içdiş etmek, burmak” (Lessing 1960: 1039a, 1039b), *Moğolların Gizli Tarihi*'nde *jasa* → *jasah*, *jasah* “yasa, kural, düzen, sistem, düzenleme, kararname” (Haenisch 1939: 86); *jasahu* “çekidüzen vermek/ derleyip toplamak/sıraya koymak, hazırlamak, düzenlemek” (Haenisch 1939: 87); *jasal* “düzen/kural/yasa/sistem” (Haenisch 1939: 87), Kalmuk *jasho*

6 Mehmet Ölmez “*Moğolların Gizli Tarihi ve Söz Varlığı Üzerine*”, *Bengü Beläk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2013, s. 377-384. Erişim Tarihi 25.04.2014. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/mehmet_olmez_mogollarin_gizli_tarihi_ve_soz_varligi.pdf

“aynı” (Ramstedt 1935: 216b), Ordos *jasa-* (Kuzeydoğu Ordos) “aynı” (Mostaert 1941: 398b) ve *Džasa-* “aynı” (Mostaert 1941: 188b).

Sözcük için ayrıca bk Schönig 2000: 108-109.

59. *yırğa-* “eğlenmek” < Mo. *jirğa-*

Kodeks Kumanikus’ta bulunan *jirğa-* [girğa-] (Grønbech 1942: 133) sözcüğünün Moğolca olduğu Poppe ve Knüppel tarafından belirtilmiştir. Poppe sözcüğü *yırğa-* “kendini eğlendirmek, oyalanmak” < Mo. olarak göstermiş (Poppe 1962: 340), Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına aktararak Poppe’nin sözcükle ilgili vermiş olduğu “kendini eğlendirmek, oyalanmak” anlamın yanına “ziyafet tutmak” anlamını da eklemiştir. (Knüppel 2009: 357)

Doerfer, *jirğa-* “eğlenmek” anlamındaki bu sözcüğün Moğolcadan Türkçeye geçtiğini yazar (TMEN I, §160, s. 290-291). Räsänen de *žirga* “mutlu yaşamak ve olmak” anlamı verilen sözcüğün Moğolcadan alıntı olduğunu belirtmiştir (VEWT 201b-202a).

Sözcük, Moğolca sözlüklerde şu biçim ve anlamlarda yer alır: *CİRGA-* “eğlenmek, mutlu olmak, sevinmek, neşelenmek; işi yolunda ve başarılı olmak; (güneş) batmak; uyumak” (Lessing 1960: 1059a), *Moğolların Gizli Tarihi*’nde *jirħahu* “sevinmek, memnun olmak” (Haenisch 1939: 90), Kalmuk *džirgəhv* “aynı” (Ramstedt 1935: 112a), Ordos *Džirgə-a-* “aynı” (Mostaert 1941: 202a).

Sözcük hakkında ayrıca bk. Özönder 1996: 112.

60. *yöpsen-* “tasvip etmek, kabul etmek, razı olmak” < Mo. *cöbşiye-*

Kodeks Kumanikus’ta geçmektedir (Grønbech 1942: 127). Poppe, Kumanicadaki Moğolca alıntı sözcükleri incelediği çalışmasında *yöpsen-/yöpsin-* sözcüğün Moğolcadan geçtiğini belirtmektedir. *Hua-yi Ih-yü* sözlüğündeki *cöbşiye-* “onaylamak, doğru bulmak, uygun görmek” biçiminin de *cöb* “doğru, gerçek, iyi” sözcüğüne gelen *-şiya-/şiye-* son ekiyle açıklar (Poppe 1962: 340). Knüppel de Poppe’nin vermiş olduğu bilgileri çalışmasına almış, sadece Poppe’nin *yöpsen-/yöpsin-* sözcüğünü açıklarken vermiş olduğu anlamlardan biri olan “gutachten (rapor/bilirkişi raporu/danışman önerisi)” yerine “gutheissen (onaylamak, uygun bulmak)” açıklamasını vermiştir. (Knüppel 2009: 357).

Sözcüğün kökü olan *yöp* Räsänen’in sözlüğünde de kayıtlıdır. Räsänen *žöb* “uygun şekilde, uygun” anlamında Moğolcadan alıntı olan bir sözcük olduğunu belirtir (VEWT 128a). Sözcüğün isim hali olan *yöp* Altın Ordu sahasına ait yarlık ve bitiklerde Temir Kutluk Yarlığı’nın 19. satırında şu şekilde geçmektedir: “erse oğülün *yöp* körüp muħammed”, tercümesi: “...ğunda, ricasını

uygun görüp Muhammed”. Sözcüğün Moğolcadan girdiği bilgisi, kitabın dizin kısmında verilmiştir: *yöp* < Mo. “uygun” (Özyetgin 1996: 106, 137).

Moğolca sözlüklerde genellikle sözcüğün kökü olan *yöp* mevcuttur. Sözcüğü Lessing, *CÖB*, 2. “doğru, gerçek, sağ, sağlam, hak; sağ veya doğru taraf” şeklinde vermiştir (Lessing 1960: 1072b). *Moğolların Gizli Tarihi*’nde ise *jobšiyegu* “onaylamak, doğru bulmak, uygun görmek” olarak kaydedilmiştir (Haenisch 1939: 92). Diğer Moğolca sözlüklerde sözcük şu biçim ve anlamlarda yer alır: Kalmuk *ZöB* “doğru, gerçek” (Ramstedt 1935: 477b), Ordos *DžöB* “hak, hukuk; doğru, yerinde” (Mostaert 1941: 212a), *DžöBši*- “birine danışarak iyice düşünmek” (Mostaert 1941: 212b).

V. Tarihî Kıpçak sözlüklerindeki Moğolca unsurların sözlüklere yansımaları şu şekildedir:⁷

Madde Başlı Olan Sözcük	Kodeks Kurmanjik	Kitābu 'l-İdrāk li Lisāni 'l-Etrāk	Kitāb-ı Mecmū 'u Tercümān-ı Türkî ve 'Acemî ve Moğolî	Et-Tuḥfetu 'z-Zekiyye fi 'l-Luğati 'l-Türkiyye	Kitābu Bulğatu 'l-Muṣṭak fi Luğati 'l-Türk ve 'l-Kıfçak	El-Kavānini 'l-Kulliyi li Zābiti 'l-Luğati 'l-Türkiyye	Ed-Durretu 'l-Muḍta fi 'l-Luğati 'l-Türkiyye
abağa	x		x (abağa)				
abra-, -r	x						
ağa	x		x (ağa)			x	
arçıla-	x arçyla-						
asra-	x		x				
bulov	x						
büsre-/büstire-	x						
bütege				x			
çeber	x						
çuray	x						
darāğa	x						

7 Bu sitedeki “abağa, ağa, asaraba, egeçi, kabırka, manglai, nokta, sokar, uruşku usun, usun, usun darbalum, yekce eçege” Poppe, Nicholas (1927 ve 1928). “Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift.” yayınındaki madde başlarında tespit edilmiştir ve “*dönen, egeçi*” ise Toparlı, Recep; Çögenli, M. Sadi; Yanık, Nevzat H. (2000), *Kitāb-ı Mecmū-i Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Moğolî* yayınında tespit edilmiştir.

döner				x					
egeçi	x (egeçi)	x <i>alkä</i>		x x (egeçi)	x <i>eke</i>				
elbek	x (elbek) x (elpek) x (elbeklik)								
emegen	x								
eremsi-, -r	x								
erkelen-	x								
ķaburķa	x ķaburķa			x (<i>ķabirķa</i>)	x(<i>ķaburķa</i>)		x(<i>ķaburķa</i>)		x (<i>ķaburķa</i>)
kada-	x								
ķaraķul		x(<i>ķaravul</i>)			x (<i>ķaraķul</i>) x(<i>ķaravul</i>) x(<i>ķaravulu</i>)				
ķarav ~ķarov	x								
ķavursin	x <i>ķavursyn</i>								
kenete	x				x <i>kenete</i> x <i>kenete kel-</i>				
ķurulta	x								
kükäl	x <i>kükäl</i>								
maġat	x								
maġlay	x (maġlay)			x (<i>manglai</i>)	x (maġlayı)				x (maġlay)

mahta-	<i>x</i>				<i>x makta</i> <i>x makta-</i>				
mohdağ	<i>x</i>								
nokta	<i>x</i>			<i>x (nokta)</i>					
nöger	<i>x</i>				<i>x</i>				<i>x</i>
oba	<i>x</i>								
olça	<i>x</i>								
öbüge	<i>x</i>								
sahav	<i>x(sahav)</i>				<i>x(sağav)</i>				
sağun	<i>x</i>								
sergek	<i>x</i>								
serövün	<i>x</i>								
silevsün	<i>x</i>								
soğur	<i>x</i>			<i>x (soğar)</i>	<i>x</i>			<i>x</i>	
solagai	<i>x solagay</i>				<i>x solagay</i>				
soyurğal	<i>x</i>								
tekşi	<i>x tekşi</i>								
telbüge	<i>x</i>								
toқта-	<i>tel-buğa</i>								
tornaқıy	<i>x tornaқıy</i>				<i>x</i>				

tothar	x								
to vulga	x								
töre	x		x <i>diirä</i>			x <i>tür</i> x <i>türe</i>			
tuña-	x								
tuñovul	x								
udaa	x								
ur			x						
us	x				x <i>urusku usun</i> x <i>usun</i> x <i>usun darba-</i> <i>lum</i>				
yada-	x								
yasa-						x			
yege	x				x (<i>yeke eçege</i>)				
yırğa-	x								
yobap	x <i>jobap</i>								
yöpsen-	x								

Sonuç

XIII. yüzyılda gerçekleşen Moğol hareketi Kuman-Kıpçak Türklerinin yaşadığı sahaları önemli ölçüde değiştirdiğinden bölgede üst katman durumda olan Moğolların dilinden Kıpçak diline çeşitli sözcükler geçmiştir. *Kodeks Kumanikus*, *Kitābu'l-İdrāk li Lisāni'l-Etrāk*, *Kitāb-ı Mecmū'u Tercumān-ı Türki ve 'Acemī ve Moğolī*, *Et-Tuhfetu'z-Zekiyye fi'l-Luğati't-Türkiyye*, *Kitābu Bulğatu'l-Muštāk fi Luğati't-Türk ve'l-Kıfçak*, *El-Kavānīnu'l-Kulliye li Zābtī'l-Luğati't-Türkiyye*, *Ed-Durretu'l-Muđā fi'l-Luğati't-Türkiyye*'de Moğolcaya ait söz varlığını tespit edebilmekteyiz.

Tarihî Kıpçak sözlüklerine baktığımızda burada işlediğimiz Moğolcadan Kıpçakçaya geçen altmış farklı sözcüğün elli dördünün *Kodeks Kumanikus*'ta kaydedilmiş olduğunu görüyoruz. *Kodeks Kumanikus*'ta kaydedilmemiş ancak diğer kıpçak sözlüklerinde tespit edilmiş altı sözcük bulunmaktadır: *bü-tege*, *dönen*, *karakul*, *tokta-*, *ur*, *yasa-*. Poppe 1962'deki "Die Mongolischen Lehnwörter im Komanischen" çalışmasında *Kodeks Kumanikus*'ta (Kumancada) geçen "*abağa*, *abra-*, *amrak*, *arçıla-*, *asar-*, *bağatur*, *bağşı*, *bilev*, *bulov*, *büsre-/büsüre-*, *ceber*, *çıray*, *egeçi*, *elbek/elpek*, *emegen*, *eremsi-*, *erkelen-*, *kenete*, *küsemek*, *mağat*, *mahta-*, *manlay*, *nokta*, *nöger*, *oba*, *olca*, *öbüge*, *qaburqa*, *kada-*, *qarañğı/qarañğu*, *sergek*, *serövün*, *silevsün*, *soyurğa- solağay*, *sokur*, *tekşi*, *tepsi*, *tornaqıy*, *tothar*, *tozulğa*, *töle-*, *tuña-*, *udaa*, *yada-*, *yırğa-*, *yege*, *yobap*, *yöpsen-/yöpsin-*" sözcüklerini Moğolca unsur olarak verir. Knüppel ise 2009'daki "Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen" adlı çalışmasında Poppe'nin bu çalışmasını değerlendirerek "*amrak*, *bağatur*, *bağşı*, *bilev*, *küsemek*, *küsen-*, *küsenç*, *qarañğı*, *qarañğu*, *soyurğa-*, *tepsi*, *töle-*" sözcükleri için yeni bilgiler vermiş; *yırğa-* için "gastmahl halten (ziyafet tutmak)" anlamını ve Poppe'deki *yöpsen-*, *yöpsin-* "gutachten (rapor/bilirkişi raporu/danışman önerisi)" anlamı yerine de "guthessen (onaylamak, uygun bulmak)" anlamlarını eklemiştir. Ayrıca Knüppel Poppe'nin çalışmasında olmayan *ağa*, *darğa*, *kükäl*, *mohdak*, *qarav~qarov*, *qavursin*, *qurulta*, *sahav*, *salkun*, *siltov*, *telbüge*, *töre*, *tuñovul*, *us*" sözcüklerinin de Kumancada geçen Moğolca unsur olduğunu belirtir. Poppe çalışmasına Moğolca unsur olarak aldığı *amrak*, *bağatur*, *bağşı*, *bilev*, *küsemek*, *qarañğı/qarañğu*, *soyurğa-*, *tepsi*, *töle-* sözcüklerinin bir kısmının Türkçe kökenli olduğu düşünüldüğü için bir kısmı ise Çince asıllı olduğu için çalışmamıza dâhil edilmemiştir. *soyurğal* ve *karakul* sözcüklerini çalışmamıza almamızın nedeni ise sözcüklerin gövdesine getirilen Moğolca *-l* ve *-gul* eklerini aldıktan sonraki biçimleri ile Kıpçak sözlüklerinde tespit edilmiş olmalarıdır. Geri ödünçleme ile Moğolcadan alınan *sunkur* gibi sözcükler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Çalışmaya tematik olarak baktığımızda "akrabalık ve unvan adı ile ilgili beş, beden ile ilgili üç, hayvanlar ve onların uzuvları ile ilgili olarak üç, at

yetiştiriciliğine ait üç, bitki terimleri ile ilgili iki, topografya ile ilgili bir, rüzgârla ilgili üç, askerlik ve savaşla ilgili terimler beş, tıp ile ilgili üç, sosyal hayatla ilgili altı sözcük tespit edilmiştir. Bunların dışında sıfat ya da zarf türündeki sözcüklerle ilgili on iki ve eylemlerle ilgili on dört sözcük olduğu görülmüştür. Bunların çoğu askerî, tıp, biyoloji, zooloji, topoloji, sosyal yaşam gibi alanlarla ilgili sözcüklerdir. Tüm bu alıntı unsurlar Kıpçakların Moğollar ile pek çok alanda iletişimde bulunduğunu göstermektedir.

Kısaltmalar

TMEN *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*

VEWT *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*

Kaynaklar

- ARGUNŞAH, M. ve SAĞOL YÜKSEKKAYA, G. (2013), *Karahanlıca Harezmece Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- ATALAY, Besim (1945), *Ettuhfet-üz-Zekiyye Fil-Lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1931), *Abû Hayyân, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul: Evkaf Matbaası.
- CAFEROĞLU, Ahmet (1954), “Azerbaycan ve Anadolu Ağızlarındaki Moğolca Unsurlar”. TDAY-Belleten, 1-10.
- CLAUSON, Sir Gerard (1962), *Turkish and Mongolian Studies*, London.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- CSÁKI, Éva (2006), *Middle Mongolian Loan Words in Volga Kipchak Languages, Turcologica 67*. Harrassowitz Verlag.
- ÇEREMISO, K. M. (1973), *Buryatsko-Russkiy Slovar’*, Moskva
- DOERFER, G. (1963-1975), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV. Wiesbaden.
- EREN, Hasan (1999), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro Basım Evi. (2. Baskı)
- EREN, Hasan (2003), “Türkçede Moğolca Kalıntılar [Claus Scönig, *Mongolische Lehnwörter im Westogusischen* Wiesbaden 2000, VI + 210. *Turcologica* 47]”. *Belleten*, C I: 171-186.
- GÖKBEL, Ahmet (2000), *Kıpçak Türkleri (Siyasî ve Dinî Tarihi)*, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- GRONBECH, Kaare (1942), *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: Einar Munksgaard.
- GRONBECH, Kaare (1992), *Kuman Lehçesi Sözlüğü, Codex Cumanicus’un Dizini* (Çev. Aytaç, Kemal), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- HAENISCH, Erich (1939), *Manghol un Niuca Tobca’an (Yüan-ch’ao pi-shi), Die Geheime Geschichte der Mongolen, Teil II: Wörterbuch*. Leipzig
- HOUTSMA, M. Th. (1894), *Ein Türkisch-Arabisches Glossar; Nach der Leidener Handschrift*, Leiden.
- KAFALI, Mustafa (1976), *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

- KUUN, G. (1880), *Codex Cumanicus*, Budapestini: Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum.
- KNÜPPEL, Michael (2009), “Noch Einmal zu den mongolischen Lehnwörtern im Komanischen”, *Turcica*, Volume 41. s. 353-361. DOI: 10.2143/TURC.41.0.2049300.
- LESSING, Ferdinand D. (1960), *Mongolian-English Dictionary*, University of California Press Berkeley and Los Angeles.
- LEWICKI, Marian: *La langue mongole des transcriptions chinoises du XIV siècle. Le Hou-yi yi-yu de 1389. II. Vocabulaire-Index*. Wrocław 1959.
- LI, Yong-Söng (1999), *Türk Dillerinde Akralık Adları*, İstanbul.
- MOSTAERT, Antoine, C.I.C.M. (1941). *Dictionnaire Ordos*, Seconde Édition, New York. London.
- ÖLMEZ, Mehmet (2007), “On Mongolian *asara*- “to nourish” and Turkish *aşa*- “to eat” From Middle Mongolian to Modern Turkic Languages”, *Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi 17*. İstanbul: 237-247.
- ÖLMEZ, Mehmet (2010), “Dil Verileri Işığında *soyurgal* ve Kökeni”, *Trans-Turkic Studies Festschrift in Honour of Marcel Erdal*. İstanbul: 167-175.
- ÖLMEZ, Mehmet (2013), “Moğolların Gizli Tarihi ve Söz Varlığı Üzerine”, *Bengü Belâk Ahmet Bican Ercilasun Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 377-384. Erişim Tarihi 25.04.2014. http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/mehmet_olmez_mogollarin_gizli_tarihi_ve_soz_varligi.pdf
- ÖLMEZ, Zühal (2007), “Mongolian Loanwords in the Classical Chagatay Period”, *Festschrift in Honor of András J. E. Bodrogligeti, Türk Dilleri Araştırmaları Dergisi 17*. İstanbul: 229-236.
- ÖLMEZ, Zühal (27-29 Mayıs 2005), “Mongolic Words in the Works of Nava’i”, *Anatolia Melting Pot of Languages Symposium*: İstanbul (Yayımlanmamış Makale).
- ÖLMEZ, Zühal (2014), “Ali Şir Nevâyî’nin Eserlerindeki Moğolca Sözcükler -I-”, *Eski Türkçeden Çağdaş Uygurcaya Mirsultan Osman’ın Doğumunun 85. Yılına Armağan*, (Ed.: Aysima Mirsultan, Mihriban Tursun Aydın, Erhan Aydın). Konya: Kömen Yayınları: 195-202.
- ÖLMEZ, Zühal (2014a), “Ebulgazi’ye Göre Oğuz Boylarının Damgaları ve Kuşları”, 5. *Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu: “Oğuzlar: Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri”*. (21-23 Mayıs 2014): 729-750.
- ÖZÖNDER, F. Sema Barutçu (1996), *‘Alî Şîr Nevâyî, Muḥâkemetü’l-Luğateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZYETGİN, A. Melek (1996), *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ÖZYETGİN, A. Melek (2001). *Ebû Ḥayyân Kitâbu’l-İdrâk li Lisâni’l-Etrâk Fiil: Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3. Ankara: Köksav.
- POPPE, Nicholas (1927), “Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift, *Bulletin de l’Académie des Sciences de l’URSS*: 1009-1040; 1251-1274.
- POPPE, Nicholas (1928), “Das mongolische Sprachmaterial einer Leidener Handschrift, *Bulletin de l’Académie des Sciences de l’URSS*: 55-79.
- POPPE, Nikolaus (1962), “Die mongolischen Lehnwörter im Komanischen”, *Németh Armağanı*. Yayımlayan: JÁNOS Eckmann, Ağâh Sırrı Levend, Mecdut Mansuroğlu, Ankara: TDK Yayınları: 331-340.
- POPPE, N. N. (Çev. Kaçalın, Mustafa S. 2009), *Zemahşerî Mukaddimetü’l-Edeb: Moğolca-Çağatayca Çevirininin Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- RAMSTEDT, G. J. (1935), *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.

- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkisprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SCHÖNIG, Claus (2000), *Mongolische Lehnwörter im Westghusischen*. Wiesbaden, *Turcologica* 47: VI+ 210.
- ŞÇERBAK, A. (1986), “Türk-Moğol Dil İlişkileri (Dillerin Birbirinden Etkilenme ve Birbirlerine Karışma Sorunu Üzerine)”, (Çev. Leyla, Babatürk) *Sosyal Bilimler Dergisi* S 25, 9-30.
- (1966). *Tatarsko-Russkiy Slovar*’, Akademiya Nauk SSSR. Moskva.
- TEMİR, Ahmet (1994), “Moğolca ile Türkçe İlişkileri”, *TDAY-Belleten* 1989, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. 295-300.
- TOPARLI, Recep, Çögenli, M. Sadi, Yanık, Nevzat H. (1999), *El-Kavâninü'l-Külliyeye Li Zabti'l-Lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, Recep, Çögenli, M. Sadi, Yanık, Nevzat H. (2000), *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugâlî*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, Recep (2003), *Ed-dürretü'l mudiyye fi'l-lügati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, Recep, Vural, Hanifi, Karaatlı, Recep (2007), *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TUNA, Osman Nedim (1972), “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası* C 17, 209-250.
- TUNA, Osman Nedim (1973-75), “Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler”, *Türkiyat Mecmuası* C 18, 280-314.
- ZAJĄCZKOWSKI, Ananiasz (1954), *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulğat aş- Muštaq fi luğat at-Turk wa'l-Qıfçaq., II-ème partie, Le verbe*, Warszawa.
- ZAJĄCZKOWSKI, Ananiasz (1958), *Vocabulaire Arabe-Kiptchak de l'époque de l'Etat Mamelouk, Bulğat al- Muštaq fi luğat at-Turk wa'l-Qıfçaq., I-ère partie, Le nom*, Warszawa.

DİZİN

Sözcük	Madde Numarası	Sözcük	Madde Numarası
abağa	2	nöger	43
abra-, -r	47	oba	17
ağa	1	olça	36
arçıla-	48	öbüge	4
asra-	49	sahav	38
bulov	33	salkun	18
büsre-/büsure-	50	sergek	25
bütege	9	serövün	19
çeber	21	silevsün	11
çıray	6	soqur	39
daraga	34	solagai	40
dönen	14	soyurğal	42
egeçi	3	tekşi	27
elbek	26	telbüge	12
emegen	5	toқта-	55
eremsi-, -r	51	tornaqıy	20
erkelen-	52	tothar	28
qaburğa	7	toıvulga	37
kada-	53	töre	45
qaraqul	35	tuña-	56
qarav ~qarov	41	tuınovul	46
qavursın	10	udaa	29
kenete	22	ur	16
qurulta	44	us	30
kükäl	15	yada-	57
mağat	23	yasa-	58
mağlay	8	yege	31
mahta-	54	yırğa-	59
mohdaq	24	yobap	32
nokta	13	yöpsen-	60